

Günther Schödl

PAUL SAMASSA

BIOGRAFSKI PRISPEVEK K PREDZGODOVINI EKSTREMNEGA NACIONALIZMA V NEMČIJI IN AVSTRIJI**Uvodna opomba**

Paul Samassa (1868—1941) ni bil niti kot publicist niti kot politik tedaj ali po sodbi kasnejših generacij toliko upoštevan, da bi se zdela predstavitev njegove življenjske poti sama po sebi razumljiva.¹ Zaradi tega je torej potrebna kratka utemeljitev.

Izredni profesor zoologije v Heidelbergu, dr. phil. in dr. med. Paul Samassa je izhajal iz stare ljubljanske nemške patricijske družine. Leta 1897 je prekinil svojo akademsko pot in se posvetil izključno delovanju v nemškonacionalnih, vsenemških organizacijah nemškega cesarstva in Avstro-Ogrske. Bil je ena najpomembnejših osebnosti Vsenemške zveze (Alldeutscher Verband, ADV). Izredno aktivno je sodeloval v številnih glasilih po vsem nemškogovorečem prostoru in najkasneje leta 1911 napredoval v enega najvplivnejših zakulisnih svetovalcev oziroma posrednikov v nemškonacionalnovsenemškem strankarskem in društvenem življenju srednje Evrope. Njegovo zanimanje je veljalo predvsem problematiki državne reforme Avstro-Ogrske, politični organizaciji Nemcev v tujini in kolonialnopolitičnim vprašanjem. Proti koncu leta 1918 se je umaknil iz političnega življenja.

Samassa je eden številnih pionirjev skrajnega (ekstremnega) nacionalizma, ki stopa kot element neposredne predzgodovine prve svetovne vojne in geneze nationalsocializma ob novih diskusijah o cesarstvu v novo luč. Zato je zanimiv vsaj z vidika dogodkovne zgodovine, razen tega pa predstavlja rekonstrukcija njegove politične publicistične dejavnosti tudi poskus, prispevati k fenomenologiji nemškega nacionalizma.

Paul Samassa se je rodil leta 1868 v Ljubljani,² v družini ulivalcev zvonov, ki je bila tedaj znana daleč preko mej Kranjske. Samassi so pripadali ljubljanskemu nemškemu patriciatu, ki ga slovenska večina kljub vsem političnim spremembam gospodarsko in družbeno do zloma monarhije ni mogla popolnoma izriniti iz prednostnega položaja. Rod je okrog leta 1725 prišel v Ljubljano iz kraja Forni-Avoltri na Beneškem, pod Karnskimi alpami. V sedemdesetih letih 19. stoletja je delavnica prerasla v tovarno, iz livarne zvonov je nastala tovarna kovinskih proizvodov; do največjega razcveta pa jo je v začetku devetdesetih let pripeljal Pavlov brat Max, ki je začel za avstrijsko vojno mornarico izdelovati ladijske armature. Oče Albert je bil v sedemdesetih letih član ljubljanskega občinskega sveta, ki je bil v tistem času še nemški.

¹ Osnovni vir tega dela je — poleg posameznih dokumentov iz oddelkov Haus-, Hof- und Staatsarchiv, kot tudi Kriegsarchiv avstrijskega državnega arhiva na Dunaju, iz Bundesarchiva v Koblenzu, iz Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes v Bonnu — v prvi vrsti zapuščina Samasse in Pichla, ki jo hranijo v Allgemeines Verwaltungsarchiv avstrijskega državnega arhiva (AVA) na Dunaju, in zapuščina Steinackerja, ki jo hrani Südost-Institut München. Samassova zapuščina vsebuje skoraj izključno gradivo o njegovi politično-publicistični dejavnosti do leta 1918. Ni pa skoraj nobene korespondence, podatkov glede njegovega privatnega življenja, družine in življenja v obdobju 1918—1941.

² Podatki po: AVA, zapuščina Samassa: P. Samassa: Politische Erinnerungen. 1941. Temu tekstu je treba dati prednost pred različnimi drugimi predstavitvami njegove življenjske poti — npr. glede zaključka njegove dejavnosti visokošolskega profesorja: 1897 ali 1898 (Alldeutsche Blätter, 1920, 24. 1./25).

Paul je v svojih mladih letih doživel politični vzpon Slovencev: njihov kulturni in politični dvig, slovenizacijo občinskega sveta in deželnega zbora. V Gradcu, kjer je v letih 1884—1886 končal srednjo šolo in nato začel kot član nemške kranjske počitniške zveze »Carniola« študirati medicino in naravoslovje, je prišel v stik z nemškonacionalnim gibanjem okoli viteza Georga Schönererja, ki je prav v teh letih strmelo k svojemu prvemu višku. Ko je bil na univerzah v Würzburgu (poletni semester 1888) in Münchnu (poletni semester 1889), je dobil vtis, da so študentje v Nemčiji politično manj aktivni kot nemško-avstrijski. Še zlasti mu ni ugajalo njihovo nezanimanje za politično usodo Nemcev v podonavski monarhiji, kjer je parlamentarna prevlada nemških liberalcev propadla in se je v Taaffejevem obdobju uveljavila Slovanom naklonjena, od klerikalizma vplivana, torej v celoti konservativna vladna smer (tako je presojal Samassa). Vzrok za nacionalnopolitično nerazumevanje svojih študentskih kolegov je med drugim videl tudi v njihovem etatiističnem gledanju. Zimski semester 1889/90 je preživel na Dunaju, kjer je videl študentovsko reakcijo na »justični umor« Schönererja. Ponovno je šel v München, kjer je še leta 1890 promoviral iz medicine, leta 1891 pa iz zoologije. Zatem je odšel na univerzo v Heidelbergu. Tu se je leta 1893 habilitiral za zoologijo. V naslednjih letih, ko je bil izredni profesor v Heidelbergu, se ni politično udeleževal.

Resnični preobrat v njegovo življenje je prineslo leto 1897; iz zdravstvenih razlogov je opustil profesuro. Verjetno je bil finančno neodvisen. Seznanil se je z Georgom Hirthom, solastnikom nacionalno liberalno usmerjenega časnika »Münchner Neueste Nachrichten« in izdajateljem časopisa »Jugend«. Na njegovo pobudo je začel pisati časopisne članke o političnem položaju v Avstriji, kjer se je prav v tem času nasprotje med vlado in nemškim prebivalstvom zaradi Badenijeve krize dramatično zaostriло. Njegova dejavnost pri Münchner Neueste Nachrichten, kjer je 1. 4. 1899 prevzel mesto glavnega urednika, se je sicer končala že v začetku decembra istega leta. Njegovo poročanje o Avstriji, ki je sledilo schönerrjanskemu linškemu programu, je po mnenju lastnika vsebovalo preveliko finančno tveganje. Toda za Samasso samega je bilo odločilno, da je našel novo delovno področje — politično publicistiko.

Polagoma je zaslovel kot odličen poznavalec zlasti avstro-ogrskih razmer. Pri tem mu je koristilo sodelovanje v nekaterih obrambnih društvih, v berlinskem Deutscher Schulverein (DSV, po letu 1909 Verein für das Deutschtum im Ausland : VDA), verjetno tudi v močno schönerrjansko obarvanem obrambnem društvu »Südmark«, ki mu je preskrbovalo informacije in zveze. Že kmalu, opazno več pa od približno leta 1907, so številna ugledna glasila vsega nemškovorečnega področja in Nemcev v tujini objavljala njegove članke. Priljubljene teme: Nemci v Avstro-Ogrski, njihovi spori z državo, zlasti od jezikovne oziroma narodnostne politike ministrskega predsednika grofa Kazimirja Badenija (1895—1897) in njegovega ogrskega kolege barona Dezsőja Bánffyja (1895—1899); njihova organiziranost v strankah in obrambnih društvih; vloga Nemcev, če bi krona poskušala bistveno preoblikovati dualistični sistem; nemškovslovanske napetosti v donavski monarhiji kot izraz raso pogojenega nasprotja med Germani in Slovani; možnosti nemške kolonialne politike, zlasti v Afriki; izpopolnitev Bismarckove malonemške nacionalne države v narodno skupnost (Volksgemeinschaft) Nemcev v srednji Evropi; celotni zunanjepolitični položaj centralnih sil. Seveda se ne da natančno ugotoviti, kakšen je bil v tistem času dejanski učinek takšnih ustvarjalcev javnega mnenja kot je bil Samassa. Približno predstavo o intenzivnosti in regionalnem dosegu njegovega novinarskega vpliva na oblikovanje političnega mnenja predvsem nacionalnoliberalno/nemškonacionalno usmerjenih srednjih slojev lahko nudi že samo naštevane časnikov, ki so pogosteje objavljali njegove uvodnike ali serije člankov: Tägliche Rundschau (Berlin), Deutsche Zeitung (Berlin), Der Tag (Berlin), Rheinisch-Westfälische Zeitung (Essen), Hamburger Nachrichten, Weser-Zeitung (Bre-

men), Münchner Neueste Nachrichten, Berliner Neueste Nachrichten, Schlesische Zeitung (Breslau), Pommersche Tagespost (Stettin); Wiener Deutsche Tagblatt, Ostdeutsche Rundschau (Dunaj), Grazer Tagblatt; Düna-Zeitung (Riga); Windhuker Nachrichten, Usambara-Post; Südungarischer Generalanzeiger (Vršac), Züricher Post (pseudonim: W. Forni), časopisov Grenzboten, Lohmeyers Deutsche Monatsschrift, Deutsche Erde, Das nationale Deutschland, Kyffhäuser, Das deutsche Volk, Gegenwart, Graf's Finanz-Chronik, Deutscher Kurier, Heimat und Welt, Deutscher Frühling, Nord-Süd, Der Panther, Nationaldemokrat, Kolonialpolitische Abhandlungen, Koloniale Rundschau, Deutsche soziale Rundschau (Dunaj) in drugih. Na tem mestu velja omeniti tudi njegovi knjigi o kolonialni politiki (Das neue Südafrika 1905, Die Besiedelung Deutsch-Ostafrikas 1908), ki ju je objavil po svojih potovanjih v Afriko v letih 1904 in 1908. Večjega odmeva je bila deležna knjiga Der Völkerstreit im Habsburgerstaat, v kateri je leta 1910 zavrzel stališče do razprave o boju med narodi in o državni reformi v stari Avstriji. Da bi zagotovil odmevnost svojih stališč, je leta 1911 začel na Dunaju izdajati bilten Nachrichten aus Österreich-Ungarn; namenjen predvsem časopisom v Nemčiji; prav tako je izdajal v letih 1913/14 tednik Deutsch-Österreich. Te dejavnosti pa so bile tako glede obsega kot glede važnosti, ki jim jo je pripisoval Samassa sam, le drugotnega pomena napram drugemu področju njegove novinarske in praktično politične dejavnosti — sodelovanju v Vsenemški zvezi (ADV).³

Po ločitvi od Münchner Neueste Nachrichten konec leta 1899 je Samassa s posredovanjem münchenskega založnika F. L. Lehmanna prevzel vodstvo Alldeutsche Blätter, časopisa, ki ga je izdajala ADV; kot odgovorni urednik v letih 1900—1908 je zelo hitro dobil vpliv na oblikovanje celotne politike ADV.⁴ To je veljalo predvsem za stališče ADV do donavske monarhije in do položaja nemških manjšin na vzhodu. Kar zadeva ta vprašanja, ki so nekako po letu 1908 postala osrednja tema politike ADV nasploh, pa tudi v internih razpravah o kolonialni politiki in rasni teoriji, je Samassa, ki je bil do leta 1910 tudi član poslovnega odbora ADV, polagoma prevzel vlogo neke vrste vodilnega ideologa. Njegov glavni nasprotnik, dr. Theodor Reismann-Grone, ki si je zaman prizadeval odpraviti vpliv Samasse na predsednika Heinricha Classa (po letu 1908), ga je priznal za »najbolj duhovito politično glavo« ADV.⁵

O Samassovem avstrijsko političnem zavzemanju bomo zaradi posebnega pomena, ki ga je imelo tako zanj kot tudi za ADV, natančneje razpravljali. Značilno za spoštovanje, ki si ga je pridobil v ADV, je dejstvo, da so ga že leta 1900 poslali na pogajanja v tej zadevi: nemškemu kanclerju Bülowu je predlagal »tiho sodelovanje« med vlado in ADV v prid Nemcev v tujini;⁶ hoteli so prek uradnih mest finančno podpirati obstoj nemških manjšin v tujini, ne da bi se bilo treba nemški vladi izpostavljati. Bülow, ki se je Samassi že pri nekem razgovoru približno konec marca 1899 zdel »posebljena hinavščina«,⁷ je na predlog reagiral le z »nekaj maziljenimi frazami in nerodnimi komplimenti«.⁸ Malo bolj uspešna so bila Samassova prizadevanja v začetku leta 1900 za izmenjavo mnenj z nemškoavstrijskimi politiki (tudi izven Schönererjeve skupine) o carinski zvezi med Nemčijo in Avstrijo.⁹ Obe akciji je treba gledati v povezavi z dejstvom, da je ADV, na katero nezanimanje nemške vlade ni napravilo no-

³ O tem izčrpno: G. Schödl: Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn 1890—1914, Bern, Frankfurt 1978.

⁴ Kratkaj prekinitev leta 1904 zaradi prvega potovanja v Afriko.

⁵ Bundesarchiv (BA) Koblenz, zapuščina Bauer, št. 11, zvezek 1, 1914—17: pismo Th. Reismann-Grone E. Kirdorfu, januar 1917 (prepis).

⁶ AVA, zapuščina Samassa, Erinnerungen, str. 28.

⁷ Prav tam, str. 20.

⁸ Prav tam, str. 28.

⁹ Deutsches Zentralarchiv, Abt. Potsdam (DZA I), ADV, št. 18, list 4: predsednik Ernst Hasse poroča na seji poslovnega odbora ADV dne 24. 3. 1900 o pogajanjih Samasse z nemškoavstrijskimi politiki o carinski zvezi med Avstrijo in Nemčijo. Citat E. Hartwig: Zur Politik und Entwicklung des ADV von seiner Gründung bis zum Beginn des ersten Weltkrieges 1891—1914. Disertacija Jena 1966, str. 106.

benega vtisa, v tem času odločilno povečala svoje sodelovanje z »obrambnimi društvi« in podobnimi skupinami Nemcev v obeh polovicah donavske monarhije.

Samassov posel je bilo zlasti »nemškonacionalno delo za zaščito« okoli dvo-milijonske nemške manjšine v Transilvaniji. Informativno potovanje, ki ga je po naročilu vodstva ADV opravil julija 1901 po Sedmograškem in Banatu, je odločilno vplivalo na sklep o nadaljnjem postopanju: odslej so bili za ADV glavni tako imenovani »Švabi« na južnem Ogrskem, ki so nedvomno predstavljali večino nemškega prebivalstva na Ogrskem, in ne Sasi na Sedmograškem, ki so bili dotlej, med drugim zaradi cerkvenih povezav, v središču interesov iz Nemčije.¹⁰ Takšno odločitev so sprejeli na osnovi Samassovega stališča, da se Sasi gospodarsko ne bodo mogli trajno obdržati zaradi vse večjega pritiska romunske večine na Sedmograškem in da so zlasti politično šli v svoji pripravljenosti do sklepanja kompromisov z madžarskim državnim narodom že predač. Bistveno boljši vtis so nanj napravili Švabi, zlasti v Banatu. Prepričan je bil, da se bodo nekako pet minut pred dvanajsto, neposredno pred popolnim uspehom načrtne državne asimilacijske politike vendarle spomnili na svoje politične pravice oziroma narodne dolžnosti. Na to naj bi kazalo očitno naraščanje njihovega nezadovoljstva z »madžarizacijo« občinskega življenja in šolstva, pa tudi vedno večja skrb zaradi prihajajočih nevarnosti za njihov materialni položaj. Za razliko od Sasov naj bi ohranili »kmečki instinkt«.¹¹ To naj bi dokazovalo tudi dejstvo, da so neprenehoma povečevali svoja posestva na škodo slovansko-romunsko-madžarske okolice: »In neodvisno od volje vlade potekajo preseljevanja narodov v državi po gospodarskih zakonih, po številu rojstev in življenjski moči ras. Tako Romuni na Sedmograškem pridobivajo na zemlji, tako bo ... Banat germaniziran.«¹² Tu naj bi šlo za »pravi primer nemškega kmetstva«, katerega gospodarsko vitalnost in polagoma oživljajočo politično zavest bi veljalo nacionalno politično aktivirati.

Težo Samassovih političnih predlogov glede Ogrske, dane vodstvu ADV, so podkrepile prejšnje in kasnejše pobude z nemško-ogrske strani. Poleg opozicijske skupine dokaj nemškonacionalno naravnanih »zelenih«¹⁴ med Sasi, z nekdanjim poslancem iz Brašova (Kronstadta) Lutzem Korodijem,¹⁵ ki je leta 1903 iz Ogrske emigriral v Berlin in je od leta 1904/05 v vodstvu ADV polagoma postal referent za Ogrsko poleg Samasse, je bil v tem pogledu pomemben Edmund Steinacker,¹⁶ ki je bil dejanska vodilna sila 30. 12. 1906 v Vršču ustanovljene Ungarländisch-Deutsche Volkspartei (UDVP)¹⁷ in hkrati osebni zaupnik predsednika ADV Heinricha Classa.¹⁸ Samassa oziroma od približno 1908/10 Class sam in Steinacker oziroma od približno 1910. leta tudi njegov mlajši sodelavec Rudolf Brandsch, poslanec iz Hermannstadta (Sibiu),¹⁹ so predstavljali zvezo med vodstvom ADV v Berlinu/Mainzu in nemškim nacionalnim gibanjem (UDVP) na južnem Ogrskem.

¹⁰ Schödl, Alideutscher Verband, str. 91–95. Alideutsche Blätter (AB) 1901, 28. 9./436 ss.; 12. 10./455 ss.; 21. 11./513 ss. Samassa, Erinnerungen, str. 32–38.

¹¹ AB 1906/456.

¹² AB 1901/464.

¹³ AB 1901/514 s.

¹⁴ O »zelenih« glej G. Schödl: Rudolf Brandsch und die »südostdeutsche« Minderheitenpolitik, Südostdeutsches Archiv XIX/XX (1976/77), str. 121–143, tu 135.

¹⁵ O Korodiju: U. M. Schwob: Lutz Korodi, v: Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Hgg. v. M. Bernath und F. v. Schroeder. Zvezek 2. München 1976, str. 480 ss. in Schödl, Alideutscher Verband, 98.

¹⁶ O Steinackerju: slej ko prej informativne Lebenserrinerungen, München 1937. Schödl, Alideutscher Verband, med drugim 135–138, 147–156, 177–180, 186.

¹⁷ Poleg starejše literature sedaj prvič z upoštevanjem zapuščine Edmunda Steinackerja v Südost-Institut München I. Senz: Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg, München 1977. Schödl, Alideutscher Verband, passim.

¹⁸ H. Class: Wider den Strom, Leipzig 1932, str. 168. Steinacker, Lebenserrinerungen, str. 237.

¹⁹ O Brandschu med drugim K. Kessler: Rudolf Brandsch, München 1969 (kar zadeva čas pred 1918, temelji na nezadostnih virih); A. Baumann: Deutsche in Südosteuropa – Sachsenbischof und Volkstumspolitik: Friedrich Teutsch und Rudolf Brandsch, v: Leben und Leistung, zvezek II, Heidelberg 1967, str. 118–172 in Schödl, Brandsch, passim.

Steinacker in Samassa, ki je od pomladi 1911 kot Classov pooblaščenec za podonavsko monarhijo stanoval v Klosterneuburgu pri Dunaju,²⁰ sta se kot posredovalca ukvarjala predvsem z dvema skupinama problemov. Prva: občasno je grozila nevarnost, da bo zavzetost ADV ohromela, saj je bila odvisna od neprestanih notranjih razpravljanj o prednosti prekomorske ali celinske usmeritve nemške zunanje politike. Druga: mnenja glede planiranja in finančne realizacije nekaterih akcij so se zelo razlikovala. Tako je npr. junija 1904, med Samasso in voditeljem nemškonacionalnega gibanja na južnem Ogrskem, advokatom dr. Ludwigom Kremlingom²¹ iz Bele Crkve, prišlo do ostrega spora glede nadaljnega financiranja časopisa, nepogrešljivega za agitacijo na podeželju, ki pa je imel po Samassovem mnenju to usodno slabost, da je neprestano potreboval vsenemške subvencije. V zvezi s tem je Kremling na Samasso naslovil »vprašanje«: ali torej v Berlinu nismo več »v modi«?²² Ne da se ugotoviti, ali je pri nekaterih pomembnih podvigih, kot pri ustanovitvi UDVP, konec leta 1906 in Nemško-ogrskega kulturnega sveta (Deutsch-Ungarischer Kulturrat) 1. 2. 1911 Samassa »vodil« ali »podpiral« delo.²³

Kakšen pomen je imel Samassa po mnenju južnoogrske vodilne skupine UDVP, kaže vrsta vprašanj, v zvezi s finančno podporo stranki, ki so jih naslavljali direktno na Samasso ali pa na Steinackerja s prošnjo, naj jih posreduje Samassi, pri čemer so se sklicevali na Samassove obljube, ki jim jih je dal ob svojih številnih obiskih na južnem Ogrskem. Kot primer naj omenimo le več tovrstnih vprašanj Reinholda Heegna, ki so ga v Vršču postavili za kandidata na volitvah v ogrski sabor leta 1910.²⁴ Heegn je 27. 4. 1909 Samasso spomnil na dogovor, da bo ADV podprl časopis Südungarischer Generalanzeiger, ki je bil pomemben za njegovo volilno kampanjo; 24. 2. 1910 je prosil Steinackerja, naj Samassi priporoči njegovo prošnjo za podporo; 5. 11. pa je predsednik ADV dal Steinackerju in Brandschu pismena negativna odgovora, pri tem pa je opozoril na izmenjavo mnenj s Samasso.²⁵ Class in Samassa sta bila verjetno pod vtisom naraščajoče kritike sedmograško-saških (W. Melzer, R. Schuller, E. Neugeboren), nemško-čeških (R. Pacher) in schönerrjanskih nasprotnikov podpiranja UDVP, pa tudi nasprotnika podonavske monarhije Reismann-Groneja, ki se je v tistem času še lahko imel za kandidata poreske težke industrije (Emila Kirdorfa, pa tudi Alfreda Hugenberga) za predsednika ADV.²⁶ Cilj vsega tega je bil, da finančnih sredstev zveze ne bi vlagali na Ogrskem v prid avstrijske krone proti Budimpešti, temveč v Avstriji v prid nemške narodne skupnosti proti Čehom in Slovencem. Zaradi obotavljanja dotedanjega vsenemškega financerja je Heegn 9. 9. 1912 v pismu Steinackerju²⁷ izbruhnil: »Če bo šlo tako naprej (neprestane denarne skrbi), potem bomo nehali s politiko... Sem žrtev zadnje volilne kampanje... Spravili so me v trojni volilni boj, ki je stal 20.000 kron... Če ne bo plačanih 8000 kron in materialni položaj časopisa tudi v prihodnje ne bo zagotovljen, se lahko gospodje kar sami gredo politiko.« Da so »gospodje« potem vendarle plačali,²⁸ je bilo povezano tudi z dejstvom, da so imeli sedaj v berlinskem uradu za zunanje zadeve več razumevanja za vsenemški predlog

²⁰ Südost-Institut, zapuščina Steinacker: pismo Class Steinackerju, 24. 1. 11 o prihodnjih nalozah Samasse na Dunaju. O tem tu tudi korespondenca med Samasso in Steinackerjem v letih 1901–1908.

²¹ O Kremlingu: Fr. Wertheimer: Von deutschen Parteien und Parteiführern im Ausland, Berlin 1927, str. 160; koledar »Der schwäbische Hausfreund« za leto 1912, Temesvár 1911, str. 44; Schödl, Alldösterreichischer Verband, str. 316.

²² Südost-Institut, zapuščina Steinacker: pismo Kremling Samassi, 14. 6. 1904.

²³ O ustanovitvi Deutschungarischer Kulturrat med drugim Senz, Nationale Bewegung, str. 212–219. Piščevi napotki na »donavsko-švabsko« predzgodovino ustanovitve kulturnega sveta po našem mnenju niso dovolj prepričljivi za tezo o majhnem vplivu Samasse/ADV/E. Kirdorfa na to organizacijo. O celotni problematiki odnosov nemškega gibanja na Ogrskem do ADV tudi Schödl, Alldösterreichischer Verband, zlasti poglavje V in str. 193.

²⁴ Südost-Institut, zapuščina Steinacker: korespondenca Heegn – Steinacker.

²⁵ Prav tam, korespondenca Steinacker – Class.

²⁶ O tem Schödl, Alldösterreichischer Verband, str. 167–174.

²⁷ Südost-Institut, zapuščina Steinacker: korespondenca Heegn – Steinacker.

²⁸ Tudi tu nismo mogli ugotoviti natančnih zneskov. O tem v zapuščini Steinacker pisma Classa Steinackerju z dne 25. 7., 12. 10., 5. 11. 1910, 23. 10., 18. 12. 1913 in pismi Steinackerja Classu dne 2. 1. (ali 6.) 1910 in 18. 5. 1914.

tihe delitve dela kot leta 1900. ob prvem Samassovem razgovoru s kanclerjem Bülowom.²⁹ Državnemu sekretarju Alfredu von Kiderlen-Wächterju se je zdel propagandni potencial ADV dovolj uporaben, da je konec avgusta 1910 s Heinrichom Classom sklenil »za kulisami dogovor, navzven pa seveda nepriznано delitev dela«; do julija 1911 je ADV iz dispozicijskega fonda Urada za zunanje zadeve »večkrat dobil ne pomembne zneske«, med drugim za namene v jugovzhodni Evropi. Pri tem je Samassa, ki je večkrat imel razgovore s Kiderlenom in njegovim državnim podsekretarjem Arthurjem Zimmermannom, za svoje lastne tiskovne dejavnosti na področju donavske monarhije vsaj do aprila 1913 prejemal finančno podporo Urada za zunanje zadeve.

Sodelovanje vsenemcev in še posebej Samasse pri nemško-ogrskem gibanju je imelo pomen, ki se ga ne da natančno dognati.³⁰ Razpoložljivi viri so preveč pomanjkljivi. Blizu pa je ugotovitev, da je bilo vsenemško sodelovanje za obstoj UDVP nujno potrebno, ni pa determiniralo njegove politične usmeritve.

Ogrska politična dejavnost Samasse je dobila svoj pomen šele v luči celotnega stališča ADV do donavske monarhije. Predvsem od začetka leta 1911 se je posvetil zlasti nalogi, da je kot Classov pooblaščenec snubil za avstro-ogrske načrte ADV pri nemško-avstrijskih strankah, vplivnih publicistih in politikih, ki so imeli tesnejše stike z bodočim vladarjem Avstro-Ogrske, nadvojvodo Francem Ferdinandom.³¹

Bila je zasluga Samasse, ki je od septembra 1902 nanj vplival avstrijski politik in industrialec Alexander von Reez,³² da se je ADV kljub precejšnjim pomislekom predsednika Hasseja in v začetku tudi Classa v času približno med konec Badenijeve krize in bosansko aneksijsko krizo oddaljila od Schönererja in njegovega linškega programa.³³ Ko se je kriza države proti koncu 90-tih let končala brez pričakovanega zloma monarhije, namesto tega pa je schönerjansko gibanje izgubilo na pomenu, ko je poleg tega donavska monarhija kot zaveznica nemškega cesarstva postajala vse pomembnejša, so v ADV polagoma ugotavljali, da razpad habsburške države ni nujen predpogoj za dosego srednjeevropske politične izpopolnitve nemške nacionalne države. Še ena pomembna spodbuda za oživitve razpravljanja o možnostih državne reforme v Avstro-Ogrski kot sredstvu za zavarovanje nemške srednje Evrope pred naraščajočo nevarnostjo zunanje politične osamitve in obkrožitve je bila tudi nastajajoča zavest nemškonacionalnih izobraženih meščanskih slojev, da je politika nemškega cesarstva diletantska in da je zato potrebna »nacionalna opozicija«.³⁴

Vprašanje državne reforme je bil »žgoč problem«, tako je dejal Samassa, ki je »določal moje ravnanje v vseh teh letih«.³⁵ Svoje schönerjanske začetke, svojo prejšnjo iredentistično usmeritev je premagal, vendar je bil še vedno daleč od tega, da bi se identificiral s habsburško državo. Svoje približevanje velikoavstrijski varianti tedanjega razpravljanja o državni reformi je pojasnil

²⁹ Class, Wider den Strom, str. 177–181; Samassa, Erinnerungen, str. 45; Hartwig, Alldentscher Verband, str. 215; DZA I, ADV, št. 531, list 108 s.; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn (PA/AA), Deutschland 169, ADV, 4. Bd.: pismo Samasse državnemu sekretarju za zunanje zadeve, 9. 6. 1912; prav tam, Deutschland 126 a, secr., Geheime Ausgaben für Preßzwecke und Maßregeln zur Beeinflussung der Auslandspresse, 4. Bd.: po zaznamku z dne 28. 4. 1913 je Samassa v proračunskem letu 1913/14 prejel znesek 6000 mark. O sodelovanju med Uradom za zunanje zadeve in ADV med drugo maroško krizo glej med drugim Fr. Fischer: Krieg der Illusionen, Düsseldorf 1969, pogl. 5.

³⁰ O tem Schödl, Alldentscher Verband, med drugim str. 192 ss.

³¹ Südost-Institut, zapuščina Steinacker: pismo Class Steinackerju glede razmejitve nalog, 24. 1. 1911: »... njegova dejavnost bo lahko posebno pomembna v tem, da bo avstrijske politike obdelal v prid nemške stvari na Ogrskem.« Tu bi veljalo upoštevati tudi pričevanje Brandscha, da je Samassa postal neke vrste gonilna sila nemško-nacionalne politike, zlasti kar zadeva UDVP.

³² AVA, Samassova zapuščina, Peezova pisma Samassi z dne 24. 9. 1902, 13. 11. 1903; Peez pledira za to, da bi avstrijske Nemce za krono spet napravili »zmožne zaveznikstva in kasneje vladanja«.

³³ O tem izčrpno Schödl, Alldentscher Verband, pogl. II in pogl. V, 4.

³⁴ Npr. Samassa, Erinnerungen, str. 45 glede na Viljena II. in Kiderlena. Slednji mu je proti koncu leta 1912 v razgovoru o zunanje političnem položaju dejal: »V primeru vojne se bo Italija v Lombardiji postavila à cheval, s Francijo bomo opravili v šestih tednih in potem se bo pač odločilo.« (t. j.: stališče Anglije in Rusije. G. Sch.).

³⁵ Samassa, Erinnerungen, str. 42.

sam: »... ne morda iz črno-rumenega patriotizma ali simpatije do Habsburžanov je moral človek priti do zaključka, da je treba Avstrijo čim bolj okrepiti za boj, ki je neogibno pred nami (veliko evropsko vojno. G. Sch.). Tudi zmaga seveda ne bi rešila avstrijskega problema, (nemškemu, G. Sch.) cesarstvu pa bi pomagala pri njegovem kasnejšem reševanju.«³⁶

Projekt »Velike Avstrije« je bil v Samassovih očeh seveda samo vmesna postaja v razvoju, katerega končni cilj je bila državna enotnost vseh Nemcev v srednji Evropi. S to perspektivo je iz dunajskega Nemškega kluba (Deutscher Klub) navezal številne stike s politiki, pa tudi s poznavalci notranjepolitičnih razmer, kot so bili H. Friedjung, J. Redlich, E. v. Philippovich, H. Uebersberger, A. v. Peez in M. Hainisch. Stike s schönerrjanci je zavestno zanemarjal, bistveno pa je okrepil stare stike vodstva ADV z nemškonacionalno-nemškoliberalnimi strankami in obrambnimi društvi, ki so skoraj povsem izgubila svoj prvotni pomen, ko se je nemško-avstrijska politika po Badenijevi krizi na podlagi binokostnega programa (20. 5. 1899) sprijaznila s status quo.³⁷ Prvi rezultat sta bili konferenci v Salzburgu 14/15. 9. 1910 in v Linzu 27. 8. 1911. Posebno tesni so postali stiki vrhov ADV z J. Sylvestrom (ki je po nemškonacionalnem uspehu pri volitvah spomladi 1911 kot predstavnik najmočnejše frakcije postal predsednik avstrijske poslanske zbornice), pa tudi z R. Pacherrjem, s H. Knirschem (od 1908), predsednikom Nemške delavske stranke (Deutsche Arbeiterpartei), z J. Titto, predsednikom Nemškega narodnega sveta za Češko (Deutscher Volksrat für Böhmen), s H. Oberleithnerjem, K. Beurlejem, J. Dinghoferjem, manj tesni pa z nemškima radikaloma K. H. Wolfom in A. v. Mühlwerthom.

Za ugled, ki si ga je znal Samassa ustvariti kot stičišče te nemškonacionalno-vsenemške komunikacijske mreže, bi se lahko zahvalil predvsem okoliščini, da ni nastopal toliko kot vsenemec, ampak kot zanesljiv presojevalec in vedno dobro obveščen poznavalec avstro-ogrskih razmer. Tako je npr. Josef Redlich v svojem dnevniku zabeležil,³⁸ da je Samassa »pameten mož«, dobro poučen, kot političen pisec »močna sila, ki bi jo bilo treba izkoristiti«, da ima dobre stike z vojnim ministrstvom (1. 11. 1911). S tem se je Redlich dotaknil dejstva, da je Samassa razpolagal tudi z uradnimi zvezami, ki so bile z vidika vodstva ADV razumljivo pomembne. V prvi vrsti je šlo za to, da si je Samassa pridobil pristop do Belvedera, do vojaške pisarne prestolonaslednika. Njen vodja, krilni pobočnik (1906 — 31. 10. 1911) in desna roka Franca Ferdinanda major Alexander Brosch von Aarenau je v enem svojih zadnjih službenih poročil prestolonaslednika 29. 10. 1911 opozoril,³⁹ da bi politični publicist Samassa lahko pomagal odpraviti nezaupanje, ki je bilo v nemškonacionalni stranki državnega zbora do načrtov Franca Ferdinanda za prihodnost, še vedno živo. Podpora Nemcev pa bo potrebna, ko bo treba zlomiti pričakovani odpor Madžarov proti državni reformi. Da je Franc Ferdinand upošteval ta nasvet svojega najozžjega sodelavca in iskal Samassove usluge, se da dokazati. Komajda pa bi lahko navedli o teh uslugah kaj več podrobnosti.

Samassovo dejavnost za Belvedere je potrdil Broschev naslednik polkovnik dr. Carl Bardolff:⁴⁰ »Franc Ferdinand je zelo cenil Samasso. Meni, politično še neizkušenemu (leta 1911, G. Sch.) je bil zvest, nesebičen svetovalec«. Zveza s Samasso je bila zanj »zelo dragocena«. Samassa v svojih spominih (1941) v zvezi z Bardolffom govori o »zelo prijetnih odnosih, ki so se ... ohranili do danes«.⁴¹

³⁶ Prav tam, str. 47.

³⁷ H. kompleksu Badenijeve krize in nemškonacionalne politike sedaj R. Sutter: Die Badenschen Sprachverordnungen. 2 zvezka, Graz, Köln 1980 in 1985; Cf. Weber: Karl Hermann Wolf (1862—1941), disertacija, Dunaj 1975; Class, Wider den Strom, str. 164 ss.

³⁸ J. Redlich: Politisches Tagebuch, izdal Fr. Fellner, 2 zvezka, Graz, Köln 1953/54, 1. zvezek: 19. 4. in 10. 6. 1911.

³⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSA), Wien, depot Hohenberg, zapuščina Franca Ferdinanda; karton 11: pisanje Broscha Francu Ferdinandu, C 224, fol. 195, 29. 10. 1911. Po Samassi, Erinnerungen, str. 51, je bil Brosch zamenjan, ker si je »politično preveč drznil«.

⁴⁰ C. v. Bardolff: Soldat im alten Österreich. Jena 1938, str. 121.

⁴¹ K temu Samassa, Erinnerungen, str. 50—53.

Teh stikov Samassa ni izkoristil samo za to, da je bil sam — pa tudi Class! — obveščen o notranjih zadevah avstro-ogrsko politike.⁴² V vlogah na vojaško pisarno se je zavezal tudi za zadeve nemških manjšin zlasti na južnem Ogrskem, v Sremu in na Južnem Tirolskem.⁴³ On sam pa je npr. dobil naročilo vojaške pisarne naj v škodo Budimpešte vpliva na njemu pristopen tisk. Poleg tega si je, sporazumno z vojnim ministrom (1911/12: Moritz Ritter von Auffenberg),⁴⁴ ki je prav tako deloval v prid Franca Ferdinanda, prizadeval nemško-nacionalne poslance državnega zbora pridobiti za prestolonaslednikovo politiko okrepitve vojske. Kar zadeva odnose do diplomacije, je Samassa samostike z nemškim veleposlanikom na Dunaju (1907—16 Heinrich von Tschirschky und Boegendorff) označil kot »posebej tesne«.⁴⁵ Tschirschky si je prek Auffenberga, s katerim sta bila prijatelja,⁴⁶ in Samasse ustvaril neposredno zvezo do Bardolffa/Franca Ferdinanda.⁴⁷ Nanjo cesarjeva vojaška pisarna ni mogla vplivati. Samassa je veljal za zelo dobro informiranega, saj je Tschirschky 27. 4. 1913 državnemu tajniku za zunanje zadeve Gottliebu von Jagowu priporočil nek Samassov članek kot možnost za informacijo o stališču Bardolffa/Franca Ferdinanda do določenih problemov zaveznitva.⁴⁸ Jagow je 10. 3. 1914 med nekim pogovorom z nekdanjim avstrijskim ministrom za trgovino Josephom M. Baernreitherjem poskušal izvedeti, ali ima Samassa dobre stike z Nemci na Ogrskem.⁴⁹ Le-ta je bil v letih 1913/14 že tako in tako subvencioniran iz tajnega tiskovnega sklada nemškega zunanjega ministrstva.⁵⁰ Ko bi Franc Ferdinand zasedel prestol, je bil baje Samassa predviden za direktorja cesarske kabinetne pisarne.⁵¹ Zato je presenetljivo, da ni pripadal niti pravemu svetovalskemu krogu prestolonaslednika niti širšemu belvederskemu krogu.⁵² V svojih spominih sam namiguje, da se ne bi razumel z nekaterimi vplivnimi svetovalci prestolonaslednika v obeh kolegijih. Kritiziral je predvsem naraščanje klerikalnega vpliva, ki ga je predstavljal dvorni svetnik Johann Andreas Freiherr von Eichhoff, na Franca Ferdinanda.⁵³ Samassa ni mogel iz prve roke poročati o internih zadevah obeh kolegijev: član ADV Steinacker je bil kot strokovnjak za Ogrsko član najožjega kroga svetovalcev prestolonaslednika; prek njega (»ker stari prijatelj pred menoj ni imel nobenih skrivnosti«⁵⁴) je Heinrich Class dobil vpogled v načrte bodočega monarha, ki so se v prvi vrsti sukali prav okoli madžarskega vprašanja.

Medtem pa je Samassa vedno bolj postajal tarča kritike znotraj ADV v zvezi s Classovo avstro-ogrsko politiko. Nprestano prerekanje med Classom in

⁴² Senz, *Nationale Bewegung*, str. 227, trdi da si je Samassa prizadeval, da bi na Belvederu »delil svoje nasvete, ne da bi nanj vplivali vsenemški interesi«; to mnenje je v jasnem nasprotju z vsebino ta čas uporabnih virov. Netočna je tudi trditev prav tam, da je Samassa spadal v belvederski krog. Glej: Samassa, *Erinnerungen*, str. 50.

⁴³ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien (KA), vojaška pisarna Franca Ferdinanda: tu med drugim 1912/Pe 31, Pu 7; 1913/9423, 99, 56, 10122; 1914/3528. K temu tudi KA, zapuščina Bardolff, B/207, št. 3: Samassovo pismo Bardolffu, Dunaj 5. 6. 1913, s predlogom, da bi utrdili vpliv vojaške pisarne prestolonaslednika pri novi ureditvi hrvaških razmer, da bi Nemce v Slavoniji zavarovali pred »hrvatizacijo«. Gospodu arhivskemu svetniku dr. Petru Brouckcu (KA) se zahvaljujem, da me je opozoril na zapuščino Bardolff.

⁴⁴ M. v. Auffenberg - Komarow: *Aus Österreichs Höhe und Niedergang*, München 1921, str. 150—234, tu zlasti 147, 223 ss. P. Samassa: *Ein Wort an Herrn Dr. Reismann-Grone*, v: AB 1920; 24. 1./25—28.

⁴⁵ Samassa, *Erinnerungen*, str. 50.

⁴⁶ Auffenberg - Komarow, *Höhe und Niedergang*, str. 169.

⁴⁷ AB 1920, 24. 1./25—28.

⁴⁸ Große Politik XXXIV, str. 755, št. 13225: Tschirschky Jagowu o Samassovem članku »Unsere auswärtige Politik« v *Deutsch-Österreich* 1 (1913), str. 547.

⁴⁹ J. M. Baernreither: *Fragmente eines politischen Tagebuches*, Berlin 1928, str. 303. Jagow je zastavil to vprašanje v zvezi s svojimi kritičnimi izjavami o avstro-ogrski balkanski politiki.

⁵⁰ PA/AA, Nemčija 126 a.; secr., 4. zvezek; zaznamek 26. 4. 1913.

⁵¹ L. Korodi: *Paul Samassa, Deutschtum im Ausland* 24 (1941), str. 190. Korodi je najbrž z izrazom »Zivilkanzlei« (civilna pisarna) imel v mislih Kabinettskanzlei (kabinetna pisarna). Ta popravek velja tudi za naše delo, *Alldeutscher Verband*, str. 183.

⁵² Samassa, *Erinnerungen*, str. 50 s.

⁵³ Redlich, *Tagebuch*; 13. 5. 1914. Najbolj informativna predstavitev teh gremijev prej ko slej pri Gg. Franzu: *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie*, München 1943. O vlogi članov ADV in UDVP: Schödl, *Alldeutscher Verband*, zlasti str. 177—182.

⁵⁴ Class, *Wider den Strom*, str. 168, tu 169.

Schönererjem,⁵⁵ ki je leta 1911 končno izstopil iz ADV, je doseglo višek v letih 1912/13. Ko je Class ob ponovnem neuspehu podonavske monarhije na Balkanu zavrnil vrnitev k Schönererjevemu protihabsburškemu iredentizmu, ampak je še naprej proklamiral podporo Nemčije za zadnjega zanesljivega zaveznika Berlina, je schönerrjanska Vsenemška zveza za Vzhodno marko (Alldeutscher Verein für die Ostmark) trdila, da vodstvo ADV ne zasleduje več vsenemških temveč veliko-avstrijske interese.⁵⁶ Opozarjali so na Samasove tesne odnose s prestolonaslednikovo vojaško pisarno in ga celo dolžili, da si pusti nagrajevati svojo »črnožolto« dejavnost iz dispozicijskega fonda avstrijske vlade. S tem so povezovali proti Classu naprjeni očitki, da je v zadnjih letih prišlo do povastrijenja vodstva ADV, pri čemer naj bi si Samassa — sam instrument Bardolffa/Franca Ferdinanda — pridobil odločilen vpliv na Classa. Class je združil zavrnitev teh trditev schönerrjanskega revolverskega tiska z emfatično izjavo v prid Samasse. Napovedal je, da se bo še naprej strinjal z njegovimi avstrijsko-političnimi koncepti, kljub marsikateri razliki v mnenjih glede posameznih vprašanj.⁵⁷ Z namigom »na nepomembnost in posebnost znane schönerrjanske klike« se je Samassa odpovedal tožbi zaradi očitka korupcije.⁵⁸

Komajda dokaz, bolj pa zanimiv indic določenega sodelovanja med vodstvom ADV in prestolonaslednikovo vojaško pisarno od približno leta 1912 naprej bi lahko bili tudi postopki v letu 1913 okoli menjave lastništva velikega ogrskega nemškega dnevnika Budapest. Tagblatt. Če upoštevamo, da sta Steinacker in njegov adlat Rudolf Brandsch⁵⁹ glede ogrske politike sodelovala tako s Classom/Samasso kot tudi z najožjim krogom svetovalcev prestolonaslednika, se zdi vredno pozornosti naslednje.⁶⁰ Prvič: Rudolf Brandsch je leta 1913 postal solastnik tega časopisa, na katerega je vplival v smislu UDVP in narodnostne politike Belvedera;⁶¹ drugič: že prej — 1. julija 1912 — sta prejela Bardolff/Franc Ferdinand od avstrijskega ministrskega predsednika grofa Karla Stürgkha 30.000 kron, ki so bile izrecno namenjene vplivanju na Budapest. Tagblatt. Ker darovalci v nobenem primeru niso hoteli biti znani, je verjetna domneva, da je bil solastnik Brandsch njihov slamnati možic.

Kolikor daleč že je v podrobnostih segalo sodelovanje Steinackerja, Brandscha in Samasse s Classom in z Bardolffom/Francem Ferdinandom — schönerrjancem je bilo več kot jasno, da je Class po svojih črnožoltih svetovalcih postal privrženec velikoavstrijske politike.⁶² Po njihovem mnenju se je ADV izneve-

⁵⁵ K naslednjemu: A. G. Whiteside: *The Socialism of Fools*, Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism, Berkeley, Los Angeles, London 1975, zlasti str. 294 ss.; Reismann-Groene, *Erdenkrieg*, zlasti str. 46–99; Class, *Wider den Strom*, zlasti str. 47 s., 252–263, 295; Kruck, *Alldeutscher Verband*, str. 109–113; Schödl, *Alldeutscher Verband*, zlasti str. 167–174. Schönererjevo pismo Classu, 26. 10. 1911, cit.: E. Pichl: *Georg Schönerer*, 2. izdaja v treh delih, Oldenburg, Berlin 1938, 6. zvezek, str. 361.

⁵⁶ *Alldeutsches Tagblatt* (Dunaj), 1912, 7. in 10. 9., uvodnik V. Lischke; AB 1913, 22. 3./90 ss., 29. 3., 99 s., 24. 5./167–172 s. stališči Classa (znak »V«) in Samasse. K temu tudi Samassa, *Erinnerungen*, str. 46 s. V času med tem stališčem Classa in sejo predsedstva v Münchnu 20. 4. 1913 se je Samassa v Berlinu srečal s Classom. Glej Südost-Institut, zapuščina Steinacker, pismo Samasse Steinackerju, 29. 4. 1913.

⁵⁷ O tem: AB 1913, 24. 5./167–172.

⁵⁸ Prav tam, str. 172 Samassa.

⁵⁹ O tem: Schödl, Brandsch, *passim*. Brandscha, od leta 1910 poslanca v ogrskem saboru, je Steinacker leta 1912 uvedel v belvederski krog. Glej tudi Südost-Institut, zapuščina Steinacker, pisma Steinackerja Classu, 15. 1. 1911, Classa Steinackerju in Brandschu, 15. 11. 1910.

⁶⁰ O tem R. Brandsch: *Die deutsche Bewegung im Vorkriegsungen 1907–1914 = Volk im Osten*. Bukarest 1941, zvezek 6, str. 27–37, tu 35. HHSA, depot Hohenberg, zapuščina Franca Ferdinanda, karton 8: korespondenca Bardolff, fol. 270–273, pismo Bardolffa Francu Ferdinandu, Dunaj 1. 7. 1912: Ob razgovoru z avstrijskim ministrskim predsednikom Stürgkhom 1. 7. je dobil 30.000 kron za Budapest. Tagblatt: »... — seveda pod 1000 prisegami, pravzaprav 30.000 prisegami molka. O tem bo poleg Stürgkha, Heinolda (avstr. notranji minister, G. Sch.) in moje malenkosti vedela le Vaša cesarska Visokost.« (prav tam, fol. 272 v.).

⁶¹ Ogrski ministrski predsednik grof István Tisza se je 20. 3. 1914 v parlamentu obrnil z ostro izjavo proti Brandschu, ko se je ta (v odkritem nasprotju do sedmograško-saške skupine poslancev) priznal k UDVP. O tem med drugim AB 1914/133, 174 ss. in Fr. Teutsch: *Die Siebenbürger Sachsen in den letzten fünfzig Jahren 1868–1919*, Hermannstadt 1926, str. 181, 184.

⁶² O tem: AVA, zapuščina Pichl, karton 17: pismo dr. Josefa Ursina Schönererju z dne 30. 1. 1913 in zaupna sporočila istega Schönererju 17. in 18. 12. 1912 (Ursin je bil v tem času predsednik schönerrjanskega društva Alldeutscher Verein für die Ostmark). V teh krogih so domnevali, da je Class vpliv Samasse, Steinackerja, Brandscha in Groelinga (zmeren schönerrjanec, industrijalec, predsednik »Deutscher Klub« na Dunaju) na avstrijsko politiko ADV-ja zavestno pri-

nila svojemu cilju, »ustanovitvi od vseh strani neodvisne in vse Nemce Srednje Evrope zajemajoče enotne države na arijski osnovi...«.⁶³

Večjo težo je imela kritika, ki jo je izražal o Classovi politiki Theodor Reismann-Grone. Class — po mnenju Reismanna: sposoben, toda »fantast«⁶⁴ — je pod vplivom Samasse in Steinackerja,⁶⁵ pa tudi Korodija in dr. Alberta Ritterja⁶⁶ prešel na avstrijsko politično linijo, ki je pomenila kar latentno izdajo domovine,⁶⁷ kakor je s pogledom nazaj izjavil Reismann januarja 1917 Emilu Kirdorfu, enemu vodilnih predstavnikov nemške težke industrije in dolgoletnemu članu ADV. Reismann je od septembra 1908 naprej poskušal Classa prepričati, da bi bila spricho bližajoče se vojne proti Angliji zveza z Rusijo za Nemčijo brez dvoma bolj koristna kot zveza z Avstro-Ogrsko.⁶⁸ Na Avstro-Ogrsko je gledal kot na »mumijo«. «Avstrijsko vprašanje» bi bilo treba na vsak način »rešiti« s skupno nemško-rusko intervencijo. Namesto da bi na ta način z razbitjem donavske monarhije zbrali Nemce v Srednji Evropi, se je Berlin, in z njim ADV, trdno držal koncepta »nibelunške zvestobe«. ⁶⁹ ADV je (po Reismannu) prav tako kot »ultražidovski« in (zlasti v Avstriji) klerikalni tisk silil v vojno proti Srbiji in Rusiji in obdeloval javno mnenje v protislovanskem duhu.⁷¹ Čeprav je Reismann zlasti septembra 1913 na zvezinem dnevu v Breslauu in na seji odbora v Berlinu 3. 7. 1913 dosegel nekaj odmeva, ko je opozoril na vojaško šibkost »trupla« (Avstro-Ogrske), ki je postala očitna ob balkanskih vojnah, je Class zmagal nad svojim tekmečem, ker je sarajevski atentat tudi v ADV povzročil splošno spremembo razpoloženja v prid donavske monarhije.⁷²

Sicer je Reismann argumentiral drugače kot Schönerer, v sporu s Classom/Samasso ni stal na tradiciji linškega programa. Oba pa sta stala ob strani, ko se je avgusta 1914 nemški narod, kar »noro vojno razpoložen« (Reismann), vdal »zmoti neumnega zmagoslavja in sprehoda v Pariz in London«. Oba, Schönerer in Reismann sta bila mnenja, da gre v začenjajoči se vojni samo za interese habsburške dinastije, za ohranitev preživele države, ki pod zaščito dvojne zveze že desetletja vodi Nemcem sovražno notranjo politiko. »Torej vojna! — Nemško imetje in nemška kri za nenemške cilje«⁷³ je pisal Schönerer 27. julija 1914. Nasprotno Class (1911):⁷⁴ »1. Nemčija preozka za naraščajoče število prebivalstva. Vsi ostali se širijo — tudi Francija, kljub zastoju. 2. Širjenje kam? Proti vzhodu Avstrija in Slovani: širjenje tja šele v primeru, če nas Avstrija primorā. 3. To bi bilo, če postane Avstrija slovanska država. 4. Pomembno sredstvo moči naše zunanje politike, da žive izven države v živi enotnosti z nami milijoni Nemcev! 5. Če se izognemo vojni, to ne bo izboljšalo našega položaja. 6. Vojna edino zdravilo za naš narod. Vpliv zunanje politike na notranjo.« Leta 1914 je Class neposredno po začetku vojne naznanil: »Radost je živeti... Po tej uri smo

kazoval kot manjšega in da se je med enim svojih dveh obiskov na Dunaju leta 1912 sestal tudi s prestolonaslednikom, kar je vsekakor do neke mere neverjetno. O tem tudi *Alldeutsches Tagblatt* (Dunaj), 1913, 6. 3./1.

⁶³ AVA, zapuščina Pichl, pismo Ursina Schönererju, 30. 1. 1913.

⁶⁴ BA, zapuščina Bauer, na omenjenem mestu.

⁶⁵ Class, *Wider den Strom*, str. 295 ironično: Reismann ga je »spoznal« kot »habsburškega agenta«. Glej tudi Reismann-Grone, *Erdenkrieg*, str. 63.

⁶⁶ Od približno leta 1909 do 1. 7. 1914 poslevodeči sekretar ADV. Sestavil interno spomenico o Avstro-Ogrski in pod psevdonimom K. v. Winterstetten spis Berlin—Bagdad. *Neue Ziele mittel-europäischer Politik*, München 1913, o katerem je bilo mnogo diskusij. O tem Fischer, *Krieg der Illusionen*, zlasti str. 340, 347 in 350.

⁶⁷ BA, zapuščina Bauer na omenjenem mestu.

⁶⁸ Reismann - Grone, *Erdenkrieg*, str. 28 in 70.

⁶⁹ BA, zapuščina Bauer na omenjenem mestu.

⁷⁰ Reismann - Grone, *Erdenkrieg*, str. 68.

⁷¹ Prav tam, str. 90. Reismannovi listi, *Rheinisch-Westfälische Zeitung* (Essen), *Post* (Berlin) in *Düsseldorfer Nachrichten* so poskušali — po Reismannu — poleti 1914 dušiti splošno navdušenje za vojno.

⁷² Reismann - Grone, *Erdenkrieg*, str. 89 z vidika leta 1919. Reismann je 20. 3. 1915 izstopil iz ADV. O tem AB 1920, 24. 1./25—28 in Class, *Wider den Strom*, str. 298. O tem glej Kruck, *Alldeutscher Verband*, str. 104—113: interpretacija kljub verodostojni, etično utemeljeni obsodbi vsenemške celotne politike ni brez vrednotenja in prepričan viljemovsko-nemškonacionalne tradicije.

⁷³ AVA, zapuščina Pichl: karton 58: Schönerer Pichlu.

⁷⁴ DZA, ADV, št. 531, list 46: H. Class, zapisek o konceptiji ADV, poletje 1911, cit.: Hartwig, *Alldeutscher Verband*, str. 196.

hrepneli..., ker verjamemo in vemo, da bo poleg strahotno težkega prinesla tudi rešitev in blagoslov. Sedaj je tu, ta sveta ura!»⁷⁵

Samassovo vedenje leta 1914 se je razlikovalo od Classovega predvsem zaradi nadiha pesimizma pri ocenjevanju prihodnosti Avstro-Ogrske. V pogovorih z Redlichom in Bardolffom je kazal približno od začetka leta bistveno bolj očitno skepsko kot dotlej, že do načrtov veliko-avstrijske državne reforme, tudi do Franca Ferdinanda samega.⁷⁶ Vznemirjalo ga je, da je prestolonaslednik spet vedno bolj zapadal klerikalnemu vplivu. V tem je videl nevarnost, da bi se nemškoliberalne in nemškonacionalne stranke Avstrije odvrnile od Franca Ferdinanda in mu odrekle nujno potrebno sodelovanje pri premagovanju odpora, ki ga je bilo pričakovati s strani Budimpešte do »Velike Avstrije«. Poleg tega mu je vztrajanje Franca Ferdinanda in Bardolffa pri ideji sporazuma z Rusijo vzbudilo skrb, da konsolidirana Velika Avstrija ne bo pripravljena poplačati nemškim nacionalcem njihove lojalnosti z odločno obrambo pred »slovansko nevarnostjo«. Povsem dosledno je Samassa že 28. avgusta 1914 poskušal zmage gotovemu in z vojnim navdušenjem prežetemu poslovodnemu odboru ADV razjasniti, da donavske monarhije tudi v primeru zmage centralnih sil ni mogoče več rešiti. Zaradi te modifikacije svojih stališč pa se ni postavil na stran Schönererja ali Reismanna. Po Samassovem mnenju je Schönerer preveč popustil pri nemških manjšinah in možnostih nemškega vpliva na (ju)governu, izven nekdanje Nemške zveze. Reismann pa ni spoznal neizogibnosti velikega nemško-slovanskega spopada.

Samassova skeptična ocena možnosti preživetja donavske monarhije se je med vojno še okrepila. Zlasti ogrski in poljski problem sta se mu zdela skoraj nerešljiva. V tem času je sodeloval pri prizadevanjih več krožkov, ki so hoteli izdelati načrte za novo politično ureditev: »pri tem se je tako zelo pokazalo, kako nerešljivi so bili problemi tudi v primeru zmagovitega izida za Avstrijo.«⁷⁷

Samassa se je udeleževal predvsem posvetovanj kroga, v katerem so bili on, H. Friedjung, M. Hainisch, H. Uebersberger, E. v. Philippovich, E. Steinacker in drugi. Delovni rezultat te skupine, najprej kot zaupen rokopis predložen odločilnim mestom v Berlinu in na Dunaju, je bil objavljen julija 1915.⁷⁸ Ob vojnem cilju, »zagotoviti nacionalnega posestnega stanja Nemcev v Srednji Evropi« je načrtoval podoben zvezi obeh tesneje med seboj povezanih cesarstev, ki pa bi ohranili svojo suverenost. Ta zveza naj bi predstavljala jedro avtarkične Srednje Evrope, ki bi z razširitvijo v jugovzhodno Evropo in prednjo Azijo lahko postala enakovreden svetovnopoličen tekmeč velesilam Angliji, Združenim državam, Rusiji in Japonski. Sodelovanje obeh osrednjih sil na zunanje-političnem in vojaškem področju naj bi popolnila vsaj 25-letna carinska in trgovinska zveza, ki naj bi polagoma prerasla v carinsko unijo. Elaborat je zahteval (tudi tu iz popolnoma nemškonacionalne, vsenemške perspektive) ureditev prednostnega položaja za nemški del prebivalstva v Avstriji, to pa z garancijo nemščine kot državnega jezika, z zmanjšanjem poljskega vpliva na Dunaj (z avtonomizacijo Galicije ali povečanjem veljave Rusinov) in z zavračanjem federalističnih prizadevanj Čehov in Slovencev. Kar zadeva translitvansko polovico države, naj bi bila na podlagi leta 1867 ponovno vzpostavljena popolna enotnost vojske in gospodarstva, zagotovljena realizacija zakona o narodnostih iz leta 1868 in uvedba splošne volilne pravice.

V tem tako imenovanem Friedjungovem programu, pa tudi v Classovi spomenici, ki je postala pomembna za razpravljanja o vojnih ciljih v Nemčiji, so

⁷⁵ Classov »Waffensegen« v AB 1914, 3. 8./285.

⁷⁶ Samassa, Erinnerungen, str. 49 in Redlich, Tagebuch, I, 13. 5. 1914.

⁷⁷ Samassa, Erinnerungen, str. 52, 54; AB 1920, 24. 1./27.

⁷⁸ Denkschrift aus Deutsch-Oesterreich, Als Manuskript gedruckt, Leipzig 1915. Fischer, Griff nach der Weltmacht (posebna izdaja 1967), str. 172, op. 45. V gospodarskem delu je približno ustrezala predstavam državnega kanclerja Bethmanna Hollwega o srednji Evropi; on se je tudi pobilje ukvarjal z njo. Glej Fischer, Krieg der Illusionen, med drugim str. 757, 767–774.

bile tudi Samassove zamisli.⁷⁹ Na prvi seji poslovnega odbora ADV po začetku vojne, 28. avgusta 1914⁸⁰ je Samassa že vplival na določitev osnovnih črt programa vojnih ciljev, ki sta ga nato formulirala Class in baron Leopold von Vietinghoff-Scheel. Ta spomenica (Denkschrift zum deutschen Kriegsziel) z dne 18. septembra 1914 je postala ena najpomembnejših osnov razpravljanj o vojnih ciljih⁸¹ v Nemčiji, v katerem so gospodarski voditelji kot A. Hugenberg, E. Kirdorf, H. Stinnes, agrarci kot C. von Wangenheim in intelektualci kot D. Schäfer poskrbeli za odmevnost predstav vodstva ADV.⁸² Kar zadeva donavsko monarhijo, se je Class v svojih vojnih ciljih zadovoljil z namigovanji.⁸³ Tu se je videl pred oviro posebne vrste: izmenjava mnenj, ki jo je organiziral Samassa s Friedjungovim krogom, in razgovori z nadaljnjimi avstrijskimi partnerji so pokazali že v prvi polovici septembra 1914 na Dunaju, da so tu, »s praviim obsejškim humorjem«, kakor je rekel Class,⁸⁴ imeli skoraj samo »n e g a t i v e n vojni cilj«: priključitev nemške Avstrije k Nemčiji.⁸⁵ S tem negativno-samoironičnim pridržkom razprav npr. Friedjung-Samassovega kroga o vojnih ciljih in novi politični ureditvi donavske monarhije so bile v zvezi težave z medsebojnim razumevanjem, ki so se pojavile med vojno. Zaradi njih ni uspel poskus Classa in Samasse, da bi programske predstave skupine okoli Friedjunga uskladila s predstavami pomembnega nemškega kroga.⁸⁶

Konkretnije rezultate je prineslo Samassovo istočasno zavzemanje za programsko samopredstavitev nemškonacionalne politike v Avstriji. Tu je treba omeniti njegovo sodelovanje v delovni skupini, ki jo je oblikoval programski odbor nacionalno svobodnjaške stranke Nemške Avstrije (Nationalfreiheitliche Partei in Deutsch-Österreich). Čeprav je ta nemškonacionalna skupinica ostala nepomembna, pa njen neobičajno obsežni in podrobni programski osnutek iz leta 1919 zasluži pozornost: postal je podlaga »smernic nemške politike«,⁸⁷ ki so bile 5./7. septembra 1920 na salzburškem ustanovnem zboru Velikonemške ljudske stranke (Großdeutsche Volkspartei) Avstrije sprejete in objavljene kot »programska načela«. V primerjavi z nemškonacionalnimi programi predvojnega časa kaže nekaj skupnega pa tudi novega. Hkrati opozarja na dejstvo nemškonacionalne kontinuitete in na znamenje spremembe v pogojih povojnega časa: ostala in ideološko otrdela je usmeritev k cilju, vzpostavitvi popolno »narodno skupnost« — zunanjepolitično s premagovanjem državne delitve nacije, notranjepolitično pa z odpravo individualizma v vseh njegovih liberalnih in socialističnih različicah; nekaj novega, za razvoj v masovno gibanje izredno pomembnega, pa predstavlja ponovno odkritje socialnoreformističnih začetkov nemškonacionalne politike 70-tih in 80-tih let minulega stoletja. Ta novi razvoj se nič več ne odraža v tu skicirani zgodovini delovanja politika Paula Samasse. Že v začetku leta 1914, torej pred smrtjo Franca Ferdinanda, je začel sprejemati konec vseh upanj glede srednjeevropsko-političnega velikoavstrijskega aktiviranja nemške politike, v letih 1918/19 pa se je popolnoma poslovil od politike.

⁷⁹ H. Class: Denkschrift zum deutschen Kriegsziel (z dne 18. 9. 1914). O tem Class, Wider den Strom, str. 318–326.

⁸⁰ O tem izčrпно Fischer, Griff nach der Weltmacht, passim.

⁸¹ Pri Fischerju, Griff nach der Weltmacht, str. 95, napačno datirano: 20. 8. Reismann - Groene, Erdenkrieg, str. 99. Nasprotno Class, Wider den Strom, str. 318–324, Samassa ne imenuje izrecno, temveč poudarja svoj lastni delež.

⁸² Glej zlasti k petičji gospodarskih zvez z dne 10. 3./20. 5. 1915 in k tako imenovani vlogi intelektualcev z dne 8. 7. 1915: Fischer, Griff nach der Weltmacht, str. 141–145, o »odločilnem vplivu« vsenemcev, str. 141, in Kruck, Alldentscher Verband, str. 71–80.

⁸³ Class, Wider den Strom, str. 325.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Prav tam: bodisi z zvezo centralnih sil ali z razpadom donavske monarhije.

⁸⁶ Kruck, Alldentscher Verband, str. 115. Obe skupini, ki sta se zbrali pod predsedstvom grofa Rudolfa Colloredo-Mannsfelda in člana ADV kneza Otta Salm-Horstmarja, se med drugim nista mogli zediniti glede poljskega, ukrajinskega in belgijskega vprašanja.

⁸⁷ AVA, zapuščina Samassa: »Politische Richtlinien. 1918«. Samassa sam je zapisal program in mu dodal posebno označena dopolnila. Program velikoemške ljudske stranke: Kl. Berchtold (Hg.): Österreichische Parteiprogramme 1868–1966, München 1967, str. 432–482. O tem med drugim A. Wandruszka: Österreichs politische Struktur, v delu H. Benedikt (Hg.): Geschichte der Republik Österreich, Wien 1954, str. 289–485, tu 384. Samassovega deleža se ne da ugotoviti, ker njegovi morebitni stiki z nacionalno-demokratsko stranko niso nikjer dokumentirani.

Bil je eden številnih brezimcev, ki so dali ideje nemškonacionalno-vsenemško-nacionalnosocialističnemu gibanju. Prispeval je k oblikovanju njihovih izraznih oblik in kot nacionalnopolitični praktik (čeprav je zaradi Sarajeva njegova prava priložnost za politika propadla) je insceniral dejavnosti, katerih polni pomen je prišel do izraza šele med obema vojnama. To zlasti velja za njegovo zavzemanje za nemško manjšinsko politiko na vzhodu in jugovzhodu, za njegova prizadevanja po združitvi razdrobljenih nemškonacionalnih skupin v vsej Srednji Evropi in za njegovo publicistično sodelovanje pri nacionaliziranju meščansko-liberalnega javnega mnenja.

Po koncu 1. svetovne vojne se je Samassa umaknil na posestvo, ki si ga je pridobil jeseni 1918 v St. Jakobu pri Boznu.⁸⁸ Začetna upanja glede novih možnosti politične aktivnosti se niso izpolnila. Kljub svoji zadržanosti je po dvajsetih letih še enkrat skusil agresivno realnost narodnostnega boja: 23. novembra 1938 je bil izgnan iz Italije. Julija 1939 se je preselil v Gradec, kjer je 17. avgusta 1941 umrl.

II.

Kot kaže rekonstrukcija Samassove politične dejavnosti in razvoja politika Samasse, se njegova politična praksa ni neposredno nanašala na svoje vsakokratne objekte. Ne glede na vsakršne posebne situacijske pogoje se je na eni strani izražala skozi celotno povezavo političnega mišljenja, na drugi pa skozi individualno psihične predpostavke političnega ravnanja, npr. skozi zgodnje politične vtise, ki jih je dobil v otroštvu od nemško-slovenskega nasprotja na Kranjskem.

Preden bi lahko poskusili bolje razumeti Samassovo politično eksistenco kot celoto iz — v uvodni besedi že omenjene — interpretacijske perspektive ekstremnega nacionalizma oziroma jo proučiti kot primer le-tega, bi veljalo najprej razjasniti pojmovanje ekstremnega nacionalizma. Ne gre za to, da bi z uvedbo bolj ali manj novega in splošnoveljavno definiranega pojma direktno zavzeli stališče do teoretičnih strokovnih diskusij o nacionalizmu, temveč samo za to, da bi поблиže opisali pojem, ki ga kaže v prvem delu dognana empirična podlaga te razprave. Ustrezno temu pragmatičnemu namenu ne gre v prvi vrsti za definicijsko formulo, temveč za opis pojma.

Podlaga za opredelitev pojma je predlog definicije, ki ga je dal Karl W. Deutsch.⁸⁹ Z ekstremnim nacionalizmom naj bi imeli opravka, kadar v komunikacijskem sistemu vesti, sestavljene v »specifično nacionalni jezikovni ali kulturni kodi«, omejujejo možnosti zaznavanja resničnosti tako, da to sistem moti ali uničuje.⁹⁰ Ta formula se v prid uporabnosti zelo močno posplošuje zlasti pri komparativnih, v kvantificiranje in sestavljanje modelov usmerjenih raziskavah. Ob upoštevanju novejša literature o nacionalizmu in nemškem cesarstvu⁹¹ jo je mogoče za namen pričujoče raziskave nemškega ekstremnega nacionalizma pred letom 1914 nekoliko spremeniti. Ekstremni nacionalizem je posebna, ne ostro razmejljiva varianta nacionalizma kot politično-integracijske ideologije velikih skupin, ki deluje v pogojih sodobne zgodovine.⁹² Od nacionalizma se

⁸⁸ Samassa, *Erinnerungen*, str. 55–60. Med obema zadnjima desetletjema svojega življenja je napisal nekaj političnih člankov, ki so izšli pod psevdonimom, in manjša pripovedna dela, med drugim o svoji domovini, ki pa niso bila objavljena.

⁸⁹ Glej K. W. Deutsch: *Nationalism and Social Communication*, Cambridge/Mass. 1966²; isti in W. J. (Eds.) *Foitz: Nation-Building*, New York, London 1963; isti: *Der Nationalismus und seine Alternativen*, München 1972; isti: *Nationenbildung — Nationalstaat — Integration*, Düsseldorf 1973. Glej tudi Chr. von Krockow: *Nationalismus als deutsches Problem*, München 1970; Kl. Horn: *Über den Zusammenhang zwischen Angst und politischer Apathie*, v delu H. Marcuse (Hg.): *Aggression und Anpassung in der Industriegesellschaft*, Frankfurt 1969⁴, str. 59–79 in E. Lemberg: *Nationalismus*, 2 zvezka, Hamburg 1964. O položaju raziskav zlasti H. Mommsen: *Nationalismus, Nationalitätenfrage*, v delu: *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, 5. zvezek, Freiburg, Basel, Wien 1971, Sp. 623–689.

⁹⁰ Deutsch, *Nationenbildung*, str. 204.

⁹¹ K naslednjemu bolj izčrpno: Schödl, *Alldeutscher Verband*, pogl. VI. in VII/2.

⁹² K temu Krockow, *Nationalismus*, str. 21 ss.

razlikuje po svoji vsebinsko-kognitivni strukturi: zaznavanje in predstavljanje resničnosti se orientirata v naraščajoči meri po absolutno postavljeni vrednoti, Naciji in vodita h kolektivnemu identificiranju s fiktivnimi političnimi predstavami. Karakterizira ga tudi posebna politično-družbena funkcija: Akcionizem in nadintegracija delujeta ne glede na realne eksistenčne pogoje politično-družbenega sistema.

Kakšen je bil razvoj politika Samasse? Brez nadaljnjega vidna in tudi od Samasse potrjena je vloga zgodnjih vtisov otroštva v staroavstrijski Ljubljani (1868 do 1884) za Samassovo kasnejše politično ravnanje.⁹³ Tako prav v dobi odraščanja, po izteku sedemdesetih let, doživi zlom politično-družbenega prednostnega položaja tankega ljubljanskega nemškega gornjega sloja, ki mu je pripadal. Izguba mandata v državnem zboru, tudi večine v deželnem zboru in občinskem svetu; prireditve ob smrti Janeza Bleiweisa, »očeta slovenskega naroda«, kot najbolj imponantna manifestacija nove slovenske samozvesti (1881); ogrožanje materialnega obstoja družine zaradi začasnega bojkotiranja očetove firme s strani prebivalstva, naščuvanega od katoliških duhovnikov, kot je bil prepričan; napredujoča slovenizacija njegove šole, kjer daje naraščajoča slovenska večina med učenci in učitelji vedno več prostora slovenščini; spori med pripadniki nemških in slovenskih društev. Iz njegove Ljubljane, v katere »udobnem nemškem malomestnem življenju« se je rodil kot član patricijske družine, v teh letih nastaja drugo, slovansko mesto. Laibach je bilo njegovo mesto, Ljubljana pa ne. V letih, ko se mu razvija politična zavest, ga elementarno neustavljiva sprememba domovine, ki se mu odtuja, sili v »vlogo« Nemca, ki živi v tujini (Auslandsdeutscher). Občuti jo kot krivico in je ne sprejme. Že v začetku 80-tih let se oblikujejo in utrdijo nekateri elementi njegove politične zavesti, ki naj bi bili za politika Samasso kar določujoči: razdvojen odnos do sodobnosti, t. j. do industrializacije in liberalizma, ki sta mu hkrati objektivna nujnost in nevarnost; slovensko okolje doživlja kot nekaj, kar ga ogroža, kot elementarno »slovansko nevarnost«, na katero ne more vplivati; obrise političnega, zanj pa hkrati tudi osebnega nasprotnika ne dobi le podoba, ki si jo je ustvaril o Slovanih, temveč tudi tista, ki si jo je ustvaril o cerkvi in državi: katoliški duhovniki in predvsem vlada, dotlej najpomembnejša opora nemške manjšine na Kranjskem, se v znamenju Taaffejeve strategije »železnega obroča« zveže s Slovani; preden se zavestno priključi nemškonacionalnemu gibanju, je torej že v temeljnem položaju svoje kasnejše eksistence kot politika, v položaju »nacionalne opozicije«, kot se pojmuje ADV, njegova bodoča izbrana politična domovina.⁹⁴

Politika mu ni racionalna diskusija med interesi in mnenji, temveč boj proti sovražnikom. Že kot 15-letni šolar popolnoma spontano prakticira ekstremni nacionalizem kot paranoidno-agresivno izkrivljeno srečanje z resničnostjo. Leta 1883 je bil ministrski predsednik Taaffe v Ljubljani: »Spomnim se, kako zelo sem moža sovražil; moji mladostni presoji se je zdel vzrok vsega zla.«⁹⁵ V Gradcu in na Dunaju, kjer je kot dijak in študent bival od leta 1884, mu nemškonacionalna alternativa ljubljanskemu manjšinskemu bivanju postane gotovost.⁹⁶ Identificira se z nemškonacionalnim gibanjem, tako kot večina njegovih nemškoavstrijskih študijskih kolegov.⁹⁷ Schönerer (v njegovem znamenju je bilo nemško nacionalno gibanje še v 80-tih letih) je prvi politik, ki ga ima za neke vrste vzor, če ne upoštevamo očeta, ki je v boju s Slovenci izgubil svoj ljubljanski občinski mandat. Samassova razpoloženja in dispozicije, njegove ne-

⁹³ AVA: Samassa, *Erinnerungen*, str. 1–8 in isti: *Bilder aus Alt-Österreich. II: Aus dem Leben einer Minderheit*.

⁹⁴ K ADV med drugim dela Krucka, Hartwiga in Schödl.

⁹⁵ Samassa, *Erinnerungen*, str. 6.

⁹⁶ Samassa, *Erinnerungen*, str. 7–14; isti, *Bilder, III: Aus der Geschichte der deutsch nationalen Bewegung*.

⁹⁷ K temu Pichl, Schönerer II, str. 305–378; Mölsch, *Deutschnationale Bewegung*, str. 87–91, 106–167; Whiteside, *Socialism of Fools*, pogl. 3–5 in čudovita beletristična predstavitev pri H. v. Schullern: *Jung-Österreich*, 2 zvezka, München, Leipzig 1910.

jasne predstave o politiki sedaj dobivajo konkretno obliko. Njegov opozicijski odnos do Taaffejeve vlade, sploh do tedanje državne ureditve se v novem, nemškonacionalnem okolju potrdi, postane zavesten in programsko prečiščen. Schönerer napravi nanj manj vtisa s parlamentarnim nastopom in socialno kritiko; v njem vidi brezkompromisnega zagovornika primata naroda, to se pravi: nemške »narodne skupnosti«⁹⁸ proti vsem zahtevam države po lojalnosti. Kot glavni cilj schönerrjanske politike »internalizira«⁹⁹ zahtevo po uničenju donavske monarhije in tesni povezavi nemške Avstrije s slovenskimi in češkimi predeli vred z Bismarckovo Nemčijo.

V gotovosti, da je Bismarckova država (ki jo občuduje) 'spособna' »vsenemške«, t. j. maksimalne rešitve problema nemške nacionalne države tudi brez Habsburžanov oziroma proti njim, prevzame najpomembnejša načela schönerrjanskega irendentizma: spremembo cislitvanske polovice države v bolj ali manj odločno na Berlin obrnjeno Nemško Avstrijo, ki se loči od slovanskega, 'balasta' (Galicije in Bukovine, Dalmacije, Bosne in Hercegovine) in se s personalno unijo oddeli proti madžarskemu vplivanju; ta Nemška Avstrija naj, naslonjena na Berlin, prisili svoje slovensko in češko prebivalstvo, da sprejme nemščino kot državni jezik; Nemška Avstrija naj kot del ali partner Nemčije pomaga zagotoviti jugovzhod kot nemško vplivno področje. Dva nadaljnja konstitutivna elementa protiliberalno-nemškonacionalnega protestnega gibanja je Samassa поблиže spoznal šele kot študent: antisemitizem in »obrambna društva« (Schutzvereine). Dejavnost le-teh, tako naseljevalni projekt schönerrjanskega društva »Südmark«, ki naj bi preprečil slovenizacijo nemške mariborske eksklave, utrjuje njegovo zaupanje v samopomoč proti sovražni koaliciji države, cerkve in Slovanov.

Zarezo v Samassovem življenju zaznamuje leto 1897. Prinese mu slovo od poklica, za katerega je študiral, in od univerzitetne kariere ter napravi iz njega političnega publicista. Zgodnji vtisi bivanja v ljubljanski diaspori in Schönererjevi nauki se spremenijo v samostojno stališče do sedanjosti. Povod je Badenijska kriza, med katero »nacionalni opoziciji«⁹⁸ uspe mobilizacija širokih nemško-avstrijskih plasti prebivalstva proti vladi Poljaka Badenija.⁹⁸ Hkrati se upanje schönerrjanske iredente v Finis Austriae za kratek čas zazdi uresničljivo. Sicer mora Samassa zelo kmalu opaziti, da iredentistično naravnano voljo po spremembi slabi medsebojna konkurenca strank in društev in da celo pri Schönererjevem mlajšem partnerju, v določenem smislu tudi nasledniku Karlu Hermannu Wolfu dobiva oportunistične poteze. V teh okoliščinah postane ADV kot izraz »nacionalne opozicije«⁹⁹ v Nemčiji najkasneje okoli leta 1900 Samassov politični dom.

Središče, prav tako pa tudi najvišja norma Samassovega političnega ravnanja je »nacionalni interes«, ki ni pojmovan etatiistično, temveč narodno: v smislu eksistenčnih potreb nemške narodne skupnosti v celoti. Samassi se zdi naravno, da hoče vsak življenja zmožen narod rasti, da ceni sebe više kot druge in da skuša druge izriniti oziroma obvladati. Zato svari pred pričakovanjem, da »prihaja do tekmovanja, do boja med narodi le v določenih obdobjih, ... da na višji stopnji razvoja lahko celo sam od sebe preneha in napravi prostor domnevno višjim, socialnim idealom ... Torej bo tudi prihodnost 'nacionalistična', v tem smislu, da bo konkurenčni boj med narodi glavna vsebina zgodovine«.⁹⁹ Na politiko, s tem pa tudi na njene institucionalno-organizacijske tvorbe, gleda samo kot na izraz te življenjske volje. Tako pojmuje državo kot »ureditev ... ki naravno trenje med posamezniki in socialnimi skupinami na svojem območju zmanjšuje na minimum in tako sprošča maksimum moči za dejavnost na-

⁹⁸ K temu B. Sutter: Die Badenischen Sprachverordnungen, 2 zvezka, Graz, Köln 1960, 1965 in Weber, Wolf, passim.

⁹⁹ AVA, zapuščina Samassa: isti: Volksthum und Staatsthum, v: Kyffhäuser 3 (1901), str. 1-8, tu 1.

vzven ...¹⁰⁰ Politična storilnost naroda¹⁰¹ je odvisna po Samassi konec koncev od njegove »rasne vrednosti«.¹⁰² Nemci so se s svojim germanskim izvorom izkazali kot »Herrenvolk — gosposki narod«. Mešanju s sosednjimi slovanskimi narodi se je treba izogibati: z njihovo »germanizacijo« bi prišlo do »občutne spremembe in tudi poslabšanja naše rase ...¹⁰³ Nevarnost, da bi se nemški narod dal potegniti navzdol na nižjo razvojno stopnjo Poljakov, se kaže tudi v sprejemanju določenih, tisti čas modnih političnih programov. Uvedba splošne volilne pravice v Avstriji je po Samassi »orožje črednih narodov proti gosposkim narodom«;¹⁰⁴ početje »prijateljev miru« naj bi bilo »orožje šibkih in nebojeviten narodov proti močnim. Germanski instinkt se na srečo še upira temu evangeliju rasne skvarjenosti«.¹⁰⁵ Te in številne podobne izjave kažejo, da je treba Samasso uvrstiti v veliko skupino tistih, večinoma anonimnih ustvarjalcev javnega mnenja, ki so pred letom 1914 z usodnim uspehom v širši javnosti širili socialnodarwinistično izkrivljene predstave o neizogibni veliki vojni, o »rasnem boju« kot »jekleni kopeli« nacije, kot »očiščujočem neurju«.

Nemška kolonialna politika¹⁰⁶ je Samassi sredstvo svetovne politične konkurence z drugimi velesilami, potrebna, tudi če je kolonialna posest sama po sebi gospodarsko malo pomembna.¹⁰⁷ Zavzema se za nemško naseljevanje v kolonijah kot potreben prispevek k zavarovanju kolonij pred domačini in k politični vzgoji naseljenih nemških kmetov, čeprav priznava, da je v matični deželi sami premalo kmetov pripravljenih uresničiti »notranjo kolonizacijo« (ki ji tudi pritrjuje), npr. v poznanski pokrajini. Njegov predlog za oblikovanje kolonialne uprave v Nemški jugozahodni in Nemški vzhodni Afriki merijo na to, da bi nasproti dotlej domnevno »negrofilski« in enostransko komercialno usmerjeni liniji končno konsekvantno pripoznali interese nemške »narodne skupnosti« kot merilo in vodili kolonialno politiko za Nemce in ne za domačine: nemška oblast v kolonijah temelji na »pravici močnejšega«, »zanjo je lahko merodajen le nemški interes; temu morajo koristiti podrejeni domačini«.¹⁰⁸

Samassa ne upošteva politične pameti glede gospodarstva in prebivalstva, ne računa na mednarodno napetost kot verjetno posledico kolonialne politike, ki meri na posest vse srednje Afrike, ne na verjetne reakcije domačinov na njegovo naseljitveno politiko. Obširno opisuje podrobnosti svoje agrarno-kolonizacijske utopije. Predlaga, da bi naselili nemške »male koloniste«: bili bi gornji sloj prebivalstva teh kolonij; naloga domačinov bi bila, da bi jim »odvzeli grobo fizično delo«.¹⁰⁹ »Gospod« bi zaposloval kot »obrambni kmet« na svoji farmi več od sebe močno odvisnih družin domačinov. To načelo je pretehtaval tudi za primer, da bi bližnja vojna proti Rusiji prinesla Nemčiji velika območja na vzhodu, ki bi jih nato delno osvobodili tamkajšnjega prebivalstva in jih na novo naselili.¹¹⁰

Kot nosilci take »gosposke naselitve« ne bi prišli v poštev obubožani nemški kmetje ali proletarci — torej običajni izseljenci — temveč pripadniki srednjega stanu, »kulturno najdragocenejši del nemškega naroda«, ki tudi »z rasnega vidika predstavlja izbor«.¹¹¹ Temu delu prišteva tudi malo plemstvo, ki

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Uspehe Poljakov v konfliktu s tedanjo državno naseljevalno politiko pojasnjuje z visokim deležem »nemške krvi« v poljskem srednjem stanu (prav tam, str. 119). O »narodnem« ozadju glej med drugim R. Hamann in J. Hermand: *Stilkunst um 1900*, 3. izdaja, Frankfurt 1977, zlasti str. 32–76, 326–342 in W. Emmerich: *Zur Kritik der Volkstumsideologie*, Frankfurt 1971, str. 67–95.

¹⁰² Samassa se je izrecno identificiral z rasno teorijo (Rassenlehre), npr. glede dela O. Ammon: *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen*, Jena 1901: AB 1902/110.

¹⁰³ AVA, zapuščina Samassa: *Die slawische Gefahr in den Ostmarken*, München 1902, str. 110–128, str. 120.

¹⁰⁴ AB 1906/80.

¹⁰⁵ AB 1906/39.

¹⁰⁶ K temu Samassovi knjigi: *Das neue Südafrika* iz leta 1905 in *Die Besiedlung Deutsch-Ostafrikas* iz leta 1909. K temu Samassa med drugim: AB 1906/86, 1909/103 in 320.

¹⁰⁷ AB 1912/114–117.

¹⁰⁸ AB 1909/114.

¹⁰⁹ AB 1912/114.

¹¹⁰ Prav tam, str. 115.

¹¹¹ Prav tam.

ima zemljo. Pri obravnavanju domačinov ne bi mogle biti merodajne liberalne ali krščanske predstave o enakopravnosti in ljubezni do bližnjega. Samassa je prepričan, »da potrebuje črnc za vse večne čase skrbništvo belca in da mu moramo naložiti naše zakone; to pomeni isto kot gospostvo rase... Kako bodo misionarji to uskladili... s krščanskim naukom, je njihova stvar«. ¹¹² Nacionalni interes zahteva pritisk, meje dovoljenega pa je potegniti »precej daleč«. ¹¹³ Gre zgolj za to, da se domačinom pri tem »ne povzroča bolečine po nepotrebnem«. Bila pa bi »mehkužna izroditev človekoljubnega čustva... če bi zahtevali, naj se jim sploh ne prizadeva nobenih bolečin, kar se včasih kaže v zahtevi po odpravi telesnih kazni«. ¹¹⁴

Zanikanje enakopravnosti in samoodločbe je upravičeno in nazadnje tudi v interesu domačinov. Le-ti zaradi svoje nizke »rasne vrednosti«, morda tudi zaradi svoje posebne možganske sestave niso zmožni kdaj doseči politično razvojne ravni belcev in resnično samostojno izvajati pravice te vrste. ¹¹⁵ Class je — v polnem soglasju s Samasso — ta razmišljanja jedrnato povzel v svojem otvoritvenem govoru na zvezinem dnevu ADV leta 1909: državni urad za kolonije naj končno upošteva ugotovitev rasne teorije, »da manjvrednost domačinov napram Evropejcem ni prehodna zaostalost, ki se jo da odpraviti z vzgojo, temveč je na rasni razliki temelječa trajna manjvrednost«. ¹¹⁶

Podobno jasno kot Samassove izjave o kolonialni politiki kaže njegovo stališče do prusko-nemške politike do Poljakov, koliko lahko njegovo podobo človeka, razumevanje politike in program pojmuje kot ekstremni nacionalizem: njegove predstave o Slovanih oziroma Poljaki so izkrivljene tako kot predstave o prebivalstvu Afrike. Njegova izvajanja o ciljih politike do Poljakov so utopična, kar sovražna resničnost: Deformacija politične realnosti glede kolonij in Poljakov signifikantno presega za nacionalizem oziroma močno nacionalno zavest običajno mero: prihaja do nepopravljive orientacije ob fiktivni resničnosti. Samassova brezkompromisna navodila pripravljajo pot v slepo ulico, samouničevalno trčenje malonemške nacionalne države z resničnostjo pruskega vzhoda.

Tudi Samassovo koncepcijo politike do Poljakov označuje dogma, da gre za vprašanje moči. V časopisu ADV temu ustrezno pojasnjuje (na naslov pruske vlade), da se da poljsko vprašanje rešiti le z ukrepi »izven ustave, ki je prirojena za nemške državljane«. Zato izrecno zahteva »izjemne zakone«. ¹¹⁷ Gre za »boje moči... pri katerih je potrebno zgolj brezobzirno angažiranje nemške moči in njenega utelešenja v državi«. ¹¹⁸ S tem je spet povezano opozorilo na rasno »manjvrednost« nasprotnika. Tako svari npr. pred germanizacijo poljske manjšine v renskem industrijskem revirju: to bi lahko imelo za posledico mešanje s tamkajšnjim nemškim prebivalstvom, torej »poslabšanje rase enega najčistejših germanskih nemških rodov«. Da Poljaki, v nasprotju z Nemci, niso noben »gosposki narod«, je pokazala tudi zgodovina, t. j. propad njihove včasih močne države. ¹¹⁹ Pretirano pospeševanje kulture in gospodarstva (na to opozarja ob stavki poljskih šolarjev leta 1906) s strani pruske države ni primerno: saj ne pomeni nič drugega kot podpiranje nasprotnika, ki je poln »fanatičnega sovraštva do Nemcev«. ¹²⁰ Nastajajoče poljsko nacionalnopolitično gibanje je del vseslovanskega, načrtno vodenega napadalnega gibanja proti nemškemu narodu. Znanilci postopne oslavitve nemške narodne države so slovanski delavci,

¹¹² AB 1909/103.

¹¹³ Prav tam, str. 104.

¹¹⁴ Prav tam.

¹¹⁵ Prav tam, str. 103.

¹¹⁶ Classov govor 5. 7. 1909 v Schandauu, kjer je Samassa nastopil kot kolonialnopolitični referent: AB 1909/322.

¹¹⁷ AB 1906/396 in 397.

¹¹⁸ AB 1906/112. Tu je tudi Samassova bilanca pruske poljske politike (str. 117—120).

¹¹⁹ Prav tam in Samassa, Slawische Gefahr, str. 118, 120.

¹²⁰ AB 1906/119.

ki so prodrli že na skrajni zahod in jug Nemčije.¹²¹ Svoje podrobne predloge¹²² povezuje. Samassa z načelno zahtevo, da mora biti konec enakopravnosti Poljakov: »Nesmiselno je narodu, ki negira obstoj države in odkrito stremi k razbitju te države, dati delež pri upravi in zakonodaji...«. ¹²³ Namesto tega naj država z izjemnimi zakoni zagotovi, da v ogroženi pruski »Vzhodni marki« zemlja ne bo več mogla priti v roke Poljakov; z državnim nakupom oziroma razlastitvijo poljske posesti je treba preskrbeti dovolj zemlje za velikopotezno naselitev nemških kmetov.¹²⁴ Ta »narodnopolitično« upravičena »notranja kolonizacija« zlasti na Poznanjskem in v zahodni Prusiji ne služi le zavarovanju teh za Nemčijo življenjsko pomembnih območij, temveč tudi predpripravi na »čas, ko bomo proti slovanstvu spet lahko vodili agresivno politiko«. ¹²⁵

Kmetijstvo Samassa visoko vrednoti kot podlago nacionalne moči: posedovanje zemlje oziroma »življenjski prostor« kot odločilen dejavnik mednarodnega položaja Nemčije; podeželsko prebivalstvo kot »rezervoar narodne moči«, ¹²⁶ ki jo slabita industrializacija in urbanizacija. Samassov naseljevalno-politični koncept je ob realnem, Samassi popolnoma znanem razvoju nemško-poljskega razmerja postal utopijski: pokazal se je prav tako gospodarsko zgrešen kot nacionalno-politično neučinkovit. Aktiviral pa je poljsko manjšino in tako šele prav vzpostavil neprenehoma poudarjeno »poljsko nevarnost«. Kljub temu koncept ni bil korigiran z racionalno narodnogospodarsko računico. Nasprotno, ob sklicevanju na domnevne nacionalne eksistenčne nujnosti in nevarnosti je prišlo celo do zaostritve naseljevalno-politične programatike.

V tem oziru se zdijo predstave, ki jih je imel Samassa o problemih podnavske monarhije, na prvi pogled izjema med njegovimi ekstremno-nacionalističnimi pojmovanji. Tu je bil popolnoma pripravljen, na samokritiko in pomembne popravke. Primerjava njegove schönerjanske zgodnje faze in velikoavstrijske pozne faze lahko pojasni to spremembo. Pri tem pa se pokaže, da lahko govorimo le o spremembah na površju njegove politike: temeljna prepričanja in daljnoročni cilji so ostali, iracionalno-agresivna naravnost do politike se je ohranila.

Schönerijanez Samassa novembra 1898 pod vtisom Thunove vlade, ki je veljala za Slovanom naklonjeno in trojni zvezi sovražna, poudarja menjavo razpoloženja nemškoavstrijskega prebivalstva: Taaffe, Badeni, Thun in drugi »so med Nemci popolnoma uničili avstrijsko misel, ki ne bo več oživela«. ¹²⁷ Thun hoče izgubo zaupanja preigrati z absolutističnim vladanjem. Zaradi tega bodo v Avstriji, o tem je Samassa prepričan, v malo letih nastale »anarhične razmere«. ¹²⁸ To naj bi bila priložnost za Nemce: krona bo proti drugim nacionalnostim navezana na nemško pomoč in bo zaradi tega tudi sprejela pogoje nemških Avstrijcev — pogoje, »ki nemškemu narodu v Avstriji za vse čase zagotavljajo prevlado«. ¹²⁹ To naj bi, v skladu z glavnimi zahtevami linškega programa, pomenilo: samo personalna unija med obema polovicama države; ločitev Avstrije od Galicije, Bukovine, Dalmacije, Bosne in Hercegovine; zakonsko jamstvo za nemščino kot državni jezik in zvezo z Nemčijo; carinska zveza z njo in njeno sodelovanje pri oživljanju avstrijskega gospodarstva; vse to zato, da bi ohranili za ves nemški narod življenjsko potrebno prevlado Nemcev v Avstriji in uvedli »postopno germanizacijo« brez popolne vključitve v Nemčijo. S pod-

¹²¹ AB 1906/120, 1909/146.

¹²² K politik do Poljakov med drugim M. Broszat: *Zweihundert Jahre deutsche Polenpolitik*, 2. izdaja, Frankfurt 1972; E. Hartwig: *Der ADV und Polen*, *Wissenschaft Zeitschrift der Fr. Schiller-Univ. Jena*, GSR, 19 (1970), str. 215–276.

¹²³ AB 1902/121.

¹²⁴ AB 1902/109–128, tu 124; 1906/117–120.

¹²⁵ AB 1902/123.

¹²⁶ AVA, zapiščina Samassa: *Deutsches Bauerntum und deutsche Weltpolitik*, uvodnik v *Tägliche Rundschau*, Berlin, 30. 9. 1901, Abendblatt.

¹²⁷ AVA, zapiščina Samassa: *Die Zukunft der Deutschen Österreichs*, München 1898, str. 12 (psevdonim: Von einem Deutsch-Österreicher).

¹²⁸ Prav tam, str. 15.

¹²⁹ Prav tam.

poro Berlina bi potem nenemškemu prebivalstvu Avstrije, torej v prvi vrsti Čehom in Slovencem, »s potrebno jasnostjo dali vedeti, da je njihovih sanj o samostojnosti za vse čase konec...«; šlo naj bi za to, da bi oba naroda prisilili k priznanju nemške prevlade: »morala bosta spoznati, da so politična vprašanja vprašanja moči in da ne odločajo sentimentalni oziri«.¹³⁰

Nekako od let 1901/02 naprej pride v Samassovih spisih jasno do izraza namen delne revizije linškega programa, kritične preskušnje schönerjanske pozicije. Odločno se obrne proti iredentizmu in pri tem vztraja kljub ostrim internim sporom v ADV ter se najkasneje leta 1911 bliža misli o Veliki Avstriji. S to idejo, hkrati pa tudi z vladnim programom Franca Ferdinanda, razume namero, »zlomiti madžarsko prevlado na Ogrskem in kulturne potrebe nemadžarskih narodov Ogrske toliko zadovoljiti, da bi postali zvesta opora države in dinastije«.¹³¹ Torej je recept za sanacijo celotne habsburške države centralizacija s pomočjo delne federalizacije. Tej novi varianti diskusije o državni reformi je ševeda pritaknil nemškonacionalni smisel: šlo naj bi za to, da bi nemškonacionalnim in krščansko-socialnim skupinam, ki se naj bi združile, kot opori krone v celotni državi pridobili prednostni položaj; to novo pozicijo moči Nemcev bi bilo treba zagotoviti s tesnejšo zvezo donavske monarhije z Nemčijo; obe državi bi mogli nemškemu narodu skupno zagotoviti vplivno sfero na jugovzhodu Evrope in v Prednji Aziji in politično konkurirati svetovnim velesilam.

Če so se večini sodobnih opazovalcev zdeli (in takšna presoja prevladuje še danes) že »velikoavstrijski« osnutki državne reforme do neke mere iluzorni, zlasti obremenjeni s tveganjem, državljanski vojni podobnih zapletov, potem bi smela ta presoja še bolj veljati za Samassove predstave. Bile so dogmatsko, v bistvu nepopravljivo odtujene od resničnosti; tako očitno agresivno-utopične, da lahko nanje gledamo kar kot na navodilo za samouničenje donavske monarhije in Nemčije. Njegovi koncepti reorganizacije Srednje Evrope so prinašali prav tisto »slovansko nevarnost« in tisti nemško-slovanski »rasni boj«, ki je nanju neprenehoma opozarjal. Njegovi načrti Velike Avstrije so pomenili skorajda gotovost neuspeha, tako z zahtevo po nemški prevladi nad narodi Srednje Evrope, kot z zahtevo po jugovzhodnoevropsko-prednjeazijskem prostoru kot smeri nemške gospodarske dinamike. Razen tega so bila v njegov program bistveno vtisnjena rasistična stališča o naravni manjvrednosti in neodpravlljivem sovraštvu Slovanov do Nemcev.

Ta utopija, ki je v bolj ali manj spremenjeni obliki najkasneje od let 1909/11 naprej dobila pomemben odmev zlasti v srednjih slojih nemškega prebivalstva,¹³² je komajda imela kakšno zvezo z dejanskim položajem Nemcev v Srednji Evropi. Kljub temu je njen vpliv vedno bolj naraščal, pa tudi odgovarjajoči pojavi pri nekaterih sosednjih narodih. Koliko je šlo pri tem za manipulacijo v interesu vladajočih elit ali za zunanjo pojavno obliko dezorientiranih masovno psihičnih energij, katerih sistem moteča dinamika se je nanašala in bila vpeljana v fiktivno resničnost — o tem, za pojasnitev ekstremnega nacionalizma pomembnem vprašanju se tu ne da pobliže razpravljati.¹³³ Zlasti po novjših rezultatih diskusij o nemškem cesarstvu¹³⁴ je vendarle mogoče napraviti hipotetičen predlog razlage: za vedno bolj razširjajoči se ekstremni nacionalizem je bolj dolžiti neke vrste kolektivno krizo identitete liberalnega meščanstva kot splošno načrtno agresivno vedenje nemške javnosti pred letom 1914.

Prevedla Lidija Berden

¹³⁰ Prav tam, str. 18, 19.

¹³¹ Samassa, Bilder, I, str. 2.

¹³² K temu med drugim Fischer, *Krieg der Illusionen*, passim. Pred dokončno sodbo o tem so potrebne nadaljnje posebne raziskave položaja v Nemčiji in zlasti primerjava z ustreznimi pojavi pri drugih narodih.

¹³³ Izčrpneje: Schödl, *Alldeutscher Verband*, zlasti pogl. VII/2.

¹³⁴ Prav tam, pogl. VI/1.

Zusammenfassung

PAUL SAMASSA

Günter Schödl

Paul Samassa wurde im Jahre 1868 in Laibach geboren. Seine Familie gehörte zu dem deutschen 'Patriziat' Laibachs, das trotz aller politischen Wandlungen doch wirtschaftlich und gesellschaftlich bis zum Ende der Monarchie von der slowenischen Mehrheit nicht völlig aus seiner Vorrangstellung verdrängt werden konnte! Das zu jener Zeit weit über die Grenzen Krains hinaus bekannte Glockengießergeschlecht der Samassas war um 1725 aus Forni-Avoltri in Venetien nach Laibach gekommen. In den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts gelang dem Unternehmen der Schritt vom Handwerk zur Fabrik, von der Glockengießerei zur Metallwarenfabrik; seinen bedeutendsten Aufschwung erlebte es seit Beginn der 90er Jahre unter Leitung von Pauls Bruder Max durch die Produktion von Schiffsarmaturen für die österreichische Kriegsmarine. Paul Samassa erlebte in seinen Jugendjahren den politischen Aufstieg der Slowenen: ihre kulturelle und politische Aktivierung, die »Slowenisierung« von Gemeinderat und Landtag. In Graz, wo er 1884 bis 1886 seine schulische Ausbildung abschloß und dann als Mitglied der deutschkrainischen Ferialverbindung »Carniola« medizinische und naturwissenschaftliche Fächer zu studieren begann, kam er mit der eben während dieser Jahre ihrem ersten Höhepunkt zustrebenden deutschnationalen Bewegung um Georg Ritter von Schönerer in Berührung. Bei seinen Aufenthalten an den Universitäten Würzburg (Sommersemester 1888) und München (Sommersemester 1889) gewann er den Eindruck, die reichsdeutsche Studentenschaft sei politisch weniger aktiv als die deutschösterreichische.

Das Wintersemester 1889/90 verbrachte er in Wien, wo sich ihm die studentische Erregung über den »Justizmord« an dem fürs erste gescheiterten Schönerer mitteilte. Er wechselte erneut nach München, wo er noch 1890 in Medizin, 1891 in Zoologie promovierte. Danach ging er an die Universität Heidelberg. Hier habilitierte er sich 1893 im Fach Zoologie. Während der folgenden Jahre, als er in Heidelberg außerordentlicher Professor war, betätigte er sich politisch nicht.

Die eigentliche Wende in seinem Leben brachte das Jahr 1897: aus gesundheitlichen Gründen gab Samassa, der vermutlich finanziell unabhängig war, seine Professur auf. Er lernte Georg Hirth, den Mitbesitzer der nationalliberal ausgerichteten »Münchener Neuesten Nachrichten« und Herausgeber der Zeitschrift »Jugend«, kennen. Auf Hirths Anregung begann er, Zeitungsartikel über die politische Lage in Österreich zu schreiben, wo eben zu dieser Zeit der Gegensatz zwischen Regierung und deutscher Bevölkerung durch die Badenikrise eine dramatische Zuspitzung erfuhr. Zwar endete seine Tätigkeit bei den Münchener Neuesten Nachrichten schon Anfang Dezember desselben Jahres. Aber für Samassa selbst war entscheidend, daß er einen neuen Arbeitsbereich gefunden hatte, den der politischen Publizistik. Er erwarb sich allmählich einen Ruf als ausgezeichnete Kenner besonders der österreichisch-ungarischen Verhältnisse. Schon bald, mit deutlicher Zunahme seit ungefähr 1907 veröffentlichten zahlreiche renommierte Presseorgane des gesamten deutschsprachigen Bereichs und der Auslandsdeutschen seine Artikel. Bevorzugte Themen: die Deutschen in Österreich-Ungarn, ihre Organisation durch Parteien und Schutzvereine; die Rolle der Deutschen im Falle eines Versuches der Krone, das dualistische System einer durchgreifenden Umgestaltung zu unterziehen; die deutsch-slawischen Spannungen in der Donaumonarchie als Ausdruck eines rassistisch bedingten Gegensatzes zwischen Germanen und Slawen; die Möglichkeiten deutscher Kolonialpolitik besonders in Afrika; die Vervollständigung von Bismarcks kleindeutschem Nationalstaat zu einer »Volksgemeinschaft« der Deutschen in Mitteleuropa; die außenpolitische Gesamtsituation der Mittelmächte.

Als verantwortlicher Redakteur der Alldeutschen Blätter während der Jahre 1900—1908 gewann Samassa sehr schnell Einfluß auf die Gestaltung der Politik des Alldeutschen Verbands. Das Ansehen, das sich Samassa zu schaffen wußte, dürfte er vor allem dem Umstand zu verdanken haben, daß er nicht in erster Linie als Alldeutscher auftrat, sondern als urteilssicherer und stets gut informierter Kenner der österreichisch-ungarischen Verhältnisse. Es handelte sich dabei in erster Linie darum, daß Samassa Zugang zur Militärkanzlei des Thronfolgers erlangte. Die Reichsreformfrage war das »brennende Problem«, das sein Verhalten in all diesen Jahren bestimmte. Zwar hatte er seine schönerianischen Anfänge, seine frühere irrendentistische Grundhaltung überwunden. Seine Annäherung an die »groß-österreichische« Variante der damaligen Reichsreformdiskussion charakterisierte er selbst: »... nicht etwa aus schwarzgelbem Patriotismus oder Sympathie für die Habsburger mußte man zu der Schlußfolgerung kommen, daß es nötig sei, Österreich für den unvermeidlich bevorstehenden Kampf möglichst stark zu machen.«

Ungefähr seit Anfang des Jahres 1914 ließ er wesentlich deutlichere Skepsis als bisher gegenüber den Plänen einer groß-österreichischen Reichsreform erkennen. Seine skeptische Einschätzung der Überlebenschancen der Donaumonarchie verstärkte sich während der Kriegsjahre.

Nach dem Ende des Ersten Weltkriegs zog sich Samassa auf ein im Herbst 1918 erworbenes Gut in St. Jakob bei Bozen zurück. Anfängliche Hoffnungen auf neue Möglichkeiten, politisch aktiv zu werden, erfüllten sich nicht. Trotz seiner Zurückhaltung erfuhr er nach zwanzig Jahren noch einmal die aggressive Realität des Nationalitätenkampfes: er wurde am 23. Nov. 1938 aus Italien ausgewiesen. Im Juli 1939 übersiedelte er nach Graz, wo er am 17. August 1941 starb.

* * *

Der hier veröffentlichte Beitrag wurde im XXI. Band des Südostdeutschen Archivs publiziert. Der phänomenologische Teil erscheint in slowenischer Sprache an einigen Stellen gekürzt.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 6000 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — razprodan
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — razprodan
GMDS 4-6/1923-25 — 6000 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 8000 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — razprodan
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — razprodan
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 60.000 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — razprodan
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — razprodan
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 8000 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 18.000 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 48.000 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 8000 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 12.000 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta GMDS odobravamo poseben popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek in dejanske poštno stroške.

HO! O ČEM SMO PISALI....

...pred štirimi desetletji?

Odmev dunajskih majskih dogodkov pa kaže tisto značilnost kmečkega gibanja, na katero se je mogla opreti reakcija pri svojem delu za ločitev podložniškega gibanja od nacionalnega, meščanskega. Kakor v času kmečkih uporov, je tudi še l. 1848 kmet zaupal cesarju, od njega je pričakoval pomoči proti zemljiškim gospodom.

(Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, ZČ 2-3/1948—49, str. 33)

...pred tremi desetletji?

Še v tako težkem razdobju kot je bila jesen 1942, je izjavil IOOF v začetku oktobra 1942: »Prav v teh dneh največjega trpljenja je slovenska partizanska vojska po toliko stoletjih združila ves slovenski narod od Špilja do Trsta, od Velikovca do Kolpe v enotni volji, priboriti si po tisočih letih znova nacionalno svobodo in neodvisnost.« Iste misli je poudarila tudi posebna izdaja Slovenskega poročevalca v začetku oktobra 1942: »Prvič v zgodovini je plamen upora združil vse Slovence vseh pokrajin k enemu in istemu cilju, boju za obstanek in samostojno življenje na vsem svojem ozemlju slovenske domovine...«

(Metod Mikuz, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941—1945), ZČ 12-13/1958—59, str. 9)

...pred dvema desetletjema?

Pri uveljavljanju slovenskega jezika v javnem življenju je bil prvi ukrep v korist slovenskega jezika sklep goriškega deželnega odbora iz leta 1861, da uraduje s slovenskimi občinami v slovenskem jeziku. Pri tem pa je bil boj za nadaljnje uveljavljanje dolg in le redkokdaj uspešen. Vrsta slovenskih županstev je še vedno uradovala neslovensko, zato je bila akcija predvsem slovenskega tiska uperjena v to, da vsako županstvo uraduje v slovenskem jeziku, da dobe slovenski kraji slovenske župane in uradnike, ki obvladajo slovenski jezik.

(Branko Marušič, Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola, ZČ 23/1969, št. 3-4, str. 235)

...pred desetletjem?

Leto 1848 je bilo važen mejnik v razvoju nacionalnih gibanj slovanskih narodov v avstrijski monarhiji in v oblikovanju njihove politične zavesti. V času revolucije so se liberalni in demokratični politični delavci pri Slovanih borili za narodne pravice, vendar jih velika večina ni mislila na to, da bi njihovi narodi obstajali izven okvirov habsburške monarhije.

(Iskra Vasiljevna Čurkina, Osnovne etape v razvoju rusko-slovenskih odnosov v drugi polovici 19. stoletja, ZČ 33/1979, št. 3, str. 451)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!